

BENĞİ

Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi
BENĞİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/bengi>

ISSN: 2717-6584

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun Coğrafyası *The Geography Of Dirse Han Oglu Bogac Han Boyu*

doi: 10.58646/bengi.1535856

Geliş/Received:

19 Ağustos 2024

Kabul/Accepted:

01.02.2025

Dursun Can Eyüboğlu*

Özet

Türk destanlarının atası Dede Korkut Destanları'nın birçok varyantı, nüshası, yazması vardır. Bunlar arasında en bilineni Dede Korkut Kitabı olmakla birlikte, ayrıca Türkmen Halk Nüshası, Türkmen Sahra/Günbed, Ankara, Bursa yazmaları da vardır. Dede Korkut birçok sözlü kültür ürünü ile ilişkilidir. Coğrafya insanların görünüşünü, yiyecek-içeceklerini, giyim-kuşamını, barınma şeklini, tarihini, kültürünü, inanışlarını vb. birçok unsuru etkilemiş, bu durum Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'taki Oğuzların yaşamı göçebe bozkır yaşamı ve kültürünü örneklemektedir. Dede Korkut'ta birçok zaman ve mekân vardır. Dede Korkut Kitabı'nda görülen yer adlarında alt tabakada Orta Asya, geniş Avrasya coğrafyası, üst tabakada Anadolu-Azerbaycan görülmektedir. Dede Korkut hakkında bilgi veren, Orta Asya'da yazılmış veya bölgeyle ilişkili tarihi kaynaklarda ise Dede Korkut'la ilgili alt tabakada da üst tabakada da Orta Asya coğrafyası görülmektedir. Dede Korkut Kitabı'ndaki birinci boy Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'dur. Boyun konusu, bir baba ile oğul mücadelesi görünümündeki bir taht ve nüfuz mücadelesidir. Destanın çok daha eski mitolojik kökleri olabilir. Bu boy Dede Korkut'ta az kişinin adının geçtiği boylardan biridir. Boyun başkahramanı Boğaç Han'dır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki coğrafi tabaka bulunmaktadır: Alt Coğrafya ve Üst Coğrafya. Boyun İza Berilediren Nesilsiz adlı bir Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, bu boyun Oğuzların Hazar'ın

* **Sorumlu Yazar/Corresponding author:** Dr., Serbest Araştırmacı, e-posta: dursuncaneyuboglu@gmail.com, Orcid: 0000-0003-4163-0976.

Atf/Citation: Eyüpoğlu, D.C. (2025). *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun Coğrafyası*. BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2025 (1), 1-41.

batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Boyun motifleri, varyantları, ilgili anlatılar geniş bir coğrafyada görülmektedir. Bu boyda İç Oğuz-Dış Oğuz ifadelerinin önemli bir yeri ve işlevi yoktur. Destandaki Oğuz Eli adeta boşlukta kalmıştır. Boydaki coğrafya Orta Asya'da Kazılık Dağı olduğu düşünülen Kazıgurt Dağı ve Aladağların bulunduğu bölgedir. Destandaki mitolojik unsurlar, dağlık ve ormanlık coğrafya dikkate alındığında destanın en alt coğrafyası Kazıgurt/Kazılık-Aladağlar, Altaylar, Güney Sibirya bölgeleri olabilir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda Aladağ, Dış Oğuz/Taş Oğuz, İç Oğuz, Karadağ, Kazılık Dağı, Oğuz Eli/Oğuz yer adları geçmektedir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun coğrafyası incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Boğaç Han, Dirse Han, Destan, Coğrafya.

Abstract

There are many variants, copies, manuscripts of the Dede Korkut Epics, the ancestor of Turkic epics. The most well-known of these is the Dede Korkut Book, but there are also Turkmen Halk Nushasi, Turkmen Sahra/Gunbed, Ankara, Bursa manuscripts. Dede Korkut is associated with many oral culture products. Geography has affected many elements such as people's appearance, food and drink, clothing, shelter, history, culture, beliefs, etc., and this situation is reflected in Dede Korkut. The life of the Oghuzs in Dede Korkut exemplifies nomadic steppe life and culture. There are many times and places in Dede Korkut. In the place names seen in the Dede Korkut Book, Central Asia, the wider Eurasian geography are seen in the lower layer, and Anatolia-Azerbaijan in the upper layer. In historical sources written in Central Asia or related to the region, which provide information about Dede Korkut, Central Asian geography is seen in both the lower and upper layers related to Dede Korkut. The first epic in the Book of Dede Korkut is Dirse Han Oğlu Bogac Han Boyu. The subject of the epic is a struggle for throne and power in the form of a struggle between a father and a son. The epic may have much older mythological roots. This epic is one of the epics in which few people are mentioned in Dede Korkut. The protagonist of the epic is Bogac Han. There are two main geographical layers in Dirse Han Oğlu Bogac Han Boyu, historically-geographically-literarily-culturally: Lower Geography and Upper Geography. The existence of a Turkmenistan variant of the epic called Iza Berilediren Nesilsiz, many place names mentioned in the epic indicate that this epic dates back to a period before the migration of the Oghuzs to the west of the Caspian Sea, to Anatolia-Azerbaijan, to a period earlier than the 10th-11th centuries when they were in Central Asia. The motifs, variants, related narratives of the epic are seen in a wide geography. The expressions Ic Oguz-Dis Oguz do not have an important place and function in this epic. The Oguz Eli in the epic is virtually left in the void. The geography in the epic is the region where Kazigurt Mountain and Aladaglar are located, which is thought to be Kazilik Mountain in Central Asia. When the mythological elements in the epic, mountainous and forested geography are taken into consideration, the lowest geography of the epic can be the Kazigurt/Kazilik-Aladaglar, Altay Mountains, South Siberia regions. In Dirse Han Oğlu Bogac Han Boyu, the place names Aladag, Dis Oguz/Tas Oguz, Ic Oguz, Karadag, Kazilik Mountain, Oguz Eli/Oguz are mentioned. In this study, the geography of Dirse Han Oğlu Bogac Han Boyu in Dede Korkut was examined.

Keywords: Dede Korkut, Bogac Han, Dirse Han, Epic, Geography

Giriş

Dede Korkut Destanları'nda işlenen konular, sonraları bütün Türk kavimlerinin destanlarına geçmiştir. Bu bakımdan Korkut, bütün Türk kavimlerinin, günümüzde ise, Türk halklarının hepsinin ortak destanlarının ilham atası, Türk destanının ilk örneğini dünyaya getiren ve okuyan destancı, aynı zamanda da bir küyçüdür. Dede Korkut Destanları, oluşumu ve doğası, onamastiği ve mitolojisi, dili ve estetik değeri bakımından Türk boylarının bütün destanlarının başında yer almaktadır (Konıratbayev, 2000: 173-177).

Dede Korkut Destanları kahramanlık destanıdır ve Oğuz Türklerinin yaşayışlarının bir aynası ve kadim medeniyet ve folklorumuzun zengin hazinesidir. Destanlarda Oğuz ellerinin cesaret, yiğitlik ve savaştaki kahramanlıkları bedii bir dille anlatılmakta ve göçer yaşam süren Oğuzların adet, yaşayış ve düşünceleri esas yeri tutmaktadır. Burada yurtseverlik, konukseverlik, ana ve evlat sevgisi, kadınlara hürmet, yiğitlik, düşmanlara nefret, mertlik, kahramanlık ve bu gibi insani değerlere yer verilmiştir. Dede Korkut Destanları dünya ölçüsünde klasik eserlerden biri olup Türk-Oğuz-Azerbaycan edebiyatının şaheseridir (Heyet, 2004: 77).

Dede Korkut Destanları'nın destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. farklı türlerde birçok varyantı, nüshası, el yazması vardır. Bunlardan en bilineni, metinlerin buldukları yerler olan Dresden ve Vatikan adlarıyla bilinen iki ayrı nüshası olan Dede Korkut Kitabı'dır. Ayrıca Berlin kopyası da vardır. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı ise Türkmen Halk Nüshası olup Türkmen/Türkmenistan varyantı olarak bilinmektedir. Dede Korkut Destanları'nın bir başka yazması 2019 yılında keşfedilen Türkmen Sahra/Günbed el yazmasıdır. Destanın yeni keşfedilen Ankara, Bursa yazmaları da vardır. Destanın Türk halklarından ve diğer milletlerden yapılan birçok derleme varyantı da vardır.

Dede Korkut Hikâyeleri, aynı devirde aynı bölgede yaşayan ve birbirlerine çeşitli şekillerde bağlı bulunan Oğuz beyleri etrafında toplanmıştır. Her hikâye, esas olarak bir beyin macerası olsa da, az veya çok diğer beylerin de katıldıkları veya adlarının karıştığı bir olaylar silsilesidir. Ön planda beyler bulunmakla birlikte, beylerin çevresi ve yaşayışı canlandırılırken, adetleri, gelenekleri ve çeşitli yönleri ile bütün bir Oğuz kavminin yaşamı bu hikayelere yansıtılmıştır (Ergin, 1989: 24).

Dede Korkut; Alpamiş, Kozı Körpeş Bayan Sulu, Köroğlu, Oğuz Kağan, Kublandı/Koblandı, Ak Köbek ve daha birçok destan, hikaye, efsane, masal ile ilişkilidir. Dede Korkut, birçok destan ve hikayenin oluşmasına da kaynaklık etmiş olup, bugün birçok Dede Korkut anlatısı aynı zamanda başka destan, hikaye, efsane, masal adları altında yaşamaya

devam etmektedir. Günümüzde Türk Dünyası'nda anlatılan birçok anlatı da aslında Dede Korkut'un ad ve şekil değiştirmiş bir varyantıdır. Bu bakımdan Dede Korkut, Türk destanlarının atasıdır (Eyüboğlu, 2024: 104-105).

Dede Korkut metinleri değerlendirilirken, tek bir çağa ve coğrafyaya bağlı olarak ele alınmamalıdır. Çünkü Dede Korkut, kadim mitolojik dönemlerden Orta Çağ'ın sonuna kadar olan tarihsel süreçte ve 20. yüzyılın başına kadar sözlü gelenek içerisinde dinamik bir şekilde yaşıyan bir büyük anlatı dairesidir/geleneğidir. Dede Korkut'ta, tarihsel süreçte çok yoğun bir katmanlaşma oluşmuştur. Dede Korkut'un bir metnini esas alarak diğerlerine eksik nüsha veya varyant muamalesi yapmak bu bakımdan yanıltıcıdır. Eldeki Dede Korkut metni, yazılı kültür içerisinde üretilmiş bir metin olmayıp, sözlü kültür içerisinde üretilmiş, çok sonraki bir dönemde yazılı kültür ortamına aktarılmıştır (Üçüncü, 2015: 36-37).

Destanlar, tarih değildir, ancak tarihten kopuk da değildir; destanlar, kaynağını tarihten alan, ancak tarihi süreç içerisinde dilden dile, kuşaktan kuşaa aktarım sırasında içerisinde çok sayıda yeni unsurun girmesiyle belli oranda değişime uğramış, edebi bir nitelik kazanmış, ancak yine de tarihi ve coğrafi bağlarını kısmen koruyan anlatılardır. Dede Korkut'u, onun tarihi ve coğrafi bağlarını değerlendirirken hem tarihi bağları olduğunu, hem de tarihi süreç içerisinde dilden dile aktarım sırasında bünyesine yeni unsurlar olarak gelişimine devam ettiğini, bu nedenle de tarihi-edebi bir eser olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir (Eyüboğlu, 2019: 68).

1. Dede Korkut Coğrafyası

Birçok değerli araştırmacı Dede Korkut Destanları'nın coğrafyası hakkında görüşler dile getirmişlerdir. Burada bunların bazılarında bahsetmek Dede Korkut'un coğrafyasını anlamak açısından faydalı olacaktır:

Wilhelm Barthold (Vasiliy Vladimiroviç Barthold)'a göre, Oğuzlar, Korkud ve Kazan Beg'e dair destanları, Azerbaycan, Kafkasya ve Anadolu'nun Türkleşmesi zamanına rastlıyan, Selçuklu Devleti döneminde, 11.-12. yüzyıllarda, batıya taşımışlardır (Barthold, 1900: 76'dan aktaran Jirmunskiy, 1961: 471). Böylece Wilhelm Barthold, Dede Korkut Destanları'nı eski Türk yurdu Orta Asya ile ilişkilendirmektedir.

Zeki Velidi Togan, 4.7.1936 tarihinde Orhan Şaik Gökyay'a bir mektup göndermiştir. Zeki Velidi Togan'ın mektupta yazdığına göre, Dede Korkut'taki tarihi ve coğrafi adların çoğu, hikayelerin Oğuzların Türkistan'da yaşadıkları bir zamana ait olduğunu göstermektedir. Örneğin Karaçuk Dağı, Karşu Yatan Kara Dağ, Ala Dağ, Kanlı Koca, Uşun Koca ve saire gibi adlar hep Türkistan'a aittir. Bamsı Beyrek Hikayesi de Türkistan'da anlatılmaktadır. Oğuzlar

bunları batıya getirirken oraya göre mahallileştirmişler ve batıda meydana gelen olaylar ile de karıştırmışlardır. Bu yüzden hikayelerdeki tarihi ve coğrafi adları doğru tespit edebilmek güçtür (Gökyay, 1973: XLIV). Zeki Velidi Togan'ın bu tespitleri oldukça değerli olup daha sonra benzer şekilde birçok araştırmacı tarafından da dile getirilmiştir. Sadece yer adları değil, Dede Korkut'taki Kanlı, Uşun, Oğuz, Kıpçak gibi kavim adları veya Bayındır, Salur, Büğdüz, Kınık gibi Oğuz boylarının adları da destanları Orta Asya ile ilişkilendirmektedir.

Pertev Naili Boratav'ın çalışmasında belirttiğine göre, Dede Korkut Kitabı'nı inceleyenler çoğu kez bir tek tarihi ana ve coğrafi sahaya saplanıp kalmaktadır. Ancak bu metnin bir destan telifi olduğu unutulmamalıdır, bu yüzden içindeki unsurlarda zaman, mekan, kaynak birliği aranmaz. Dede Korkut Destanları'nda tarihi olarak iki ana tabaka görülmektedir: 1) Oğuzların eski yurtları olan Sır derya bölgesindeki komşularıyla, Peçenekler ve Kıpçaklarla mücadele ve ilişkileri. Bununla ilgili epizodlar (Salur Kazan ile ilgili boylar), Oğuzların Anadolu'ya gelmelerinden önce Salur Kazan'ın adı etrafında ve Salur boyunun bir destanı halinde oluşmuş, Oğuz boylarıyla birlikte Anadolu'ya göç etmiş, onların bu yeni yurtlarında, eski düşmanlarının yerini Gürcülere ve Abhazlara bırakarak, yeni savaş ve komşuluk ilişkilerine uygulanmıştır. 2) 13. yüzyıl ortalarından başlayarak Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da Gürcülerin, Abhazların, özellikle Trabzon Rumlarının yurtlarına Türkmen zümrelerinin ve daha çok Akkoyunluların akınları ve bu kavimlerle türlü komşuluk ilişkileri. Bunlar Bayındır Han'ın adı etrafında işlenmiştir. Salur Kazan, Hanlar hanı Bayındır'ın damadı gösterilmek suretiyle Salur boyunun destanı, Bayındırlı-Akkoyunlu destanıyla kaynaşmıştır. Kazan'ın şahsı etrafında ve Salurlar'ın 10. yüzyılda Sır Derya kuzeyinde Peçeneklerle olan savaşlarını konu edinerek meydana gelmiş destani boylar Anadolu sahasına bir çok ayrıntılarını yitirmeden geçmiştir (Boratav, 1958: 39-40, 57-58).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'in çalışmasında bahsettiğine göre, Dede Korkut'ta, yerleşik yabancı bir kavim halkının hâkimi durumunda bulunan veya eskidenberi yerleşik yaşam süren bir ülkenin sınırındaki kent ve kalelere akınlar yapan, savaşçı, tam veya yarı göçebe bir kavim tasvir edilmektedir. Aslında Dede Korkut Kitabı'nın basılmış şekli aynen, Güney Kafkasya ve Anadolu'da 15. yüzyılın ikinci yarısında Oğuzlar arasında ağızdan ağıza söylenen Oğuz bahadırılıklarına ait destani şekle uymaktadır. Bununla birlikte, bu külliyyatın yiğitlik destanları ve manzumelerinin önemli bir kısmı ilk olarak 9.-10. yüzyıllarda Oğuzlar'ın eski yurdu olan Sır Derya boylarında ortaya çıkmış ve Selçuklu hanedanının hakimiyeti altındaki bir kısım Oğuzlar'ın kuzey İran eyaletleriyle güney Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirdikleri 11. yüzyılda Yakın-Doğu'ya geçmiştir. Dede Korkut destani hikayelerinin her biri,

Oğuzlar'ın iki ayrı tarihi safhasında destan külliyatına dahil edilmiştir, bununla birlikte her bir anlatı özellikle Orta Asya ve Yakın Doğu'ya ait eski tarih ve folklor malzemesinin izlerini taşımaktadır (Jirmunskiy, 1961b: 610-612, 615-617).

Emin Abid'in dediğine göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatıların meydana geldiği coğrafi yerler eski Azerbaycan sahasının tamamıyla dahil olduğunu göstermektedir: Mardin kalesi, Bayburt hisarı, Ak Hisar, Trabzon, Garadeniz, Sadlık dağ, Akbaza, Gürcistan ağzı, Göyce denizi, Gence, Demir kapı, Kara Dervend, ya da darvand vb. Bu yerleri harita üzerinde birbirine bağlayınca, Doğu Anadolu olarak adlandırılan eski Ermenistan ve Karadeniz'den Derbend kentine kadar uzanan bir saha görülmektedir. Güney Kafkas da buraya dahildir. Her ne kadar belirtilmese de, olayların gidişatından Kuzey İran (Güney Azerbaycan)'ın da bu sahanın güney eteğini oluşturduğu düşünülebilir. Örneğin, Derbend ve Gürcistan'a kafirleri yağma etmeye giderken, akarsulardan geçildiğinden bahsedilir ki, bunlar Kür ve Araz nehirleri ile kollarıdır (Abid'den aktaran Hüseyinoğlu, 1998: 48).

Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut'un coğrafyasıyla ilgili yerleri şöyle sınıflandırmıştır: a) İller: Apkaz-ili (Abhazya), Azerbaycan, Başı Açuk, Ermenistan, Gürcistan, İç-Oğuz, Kafkasya, Kan Apkaza İli, Karun İli, Oğuz veya Oğuz illeri, Taş-Oğuz, Türkistan. b) Şehirler: Ağca-kale, Ahıska, Ak-hisar, Alınca, Avnik, Ayasofya, Bayburt, Berde, Cızığlar, Çeşme, Derbend (Dervend), Demürkapu Derbendi, Dereşam, Düzmürd, Gence, Hemid, Kapılar Dervendi, Kara Dervend, Merdin, Sancıda(n), Sürmelü, Şam, Şirögüven, Tatyana kalesi, Tomanın kalesi, Trabzon. c) Dağlar, Ormanlar ve Ovalar: Ağlağan, Ak-kavak ve Ak-orman, Ak-saz, Ala Dağ, Dana sazı, Gökçe Dağ, Karacuk Dağı, Kara Dağ/Kara Dağlar, Kazılık Dağı, Pasın, Saru Saz. ç) Nehirler, Göller ve Denizler: Amıt suyu, Aygır Gözler Suyu, Dereşam Suyu, Gökçe-deniz (Gökçe-göl), Karadeniz, Kara dere, Kara Dere ağzı, Umman Denizi, Uzun Bınar (Gökyay, 1973: LXXXV-CVI). Orhan Şaik Gökyay'ın bu tespitleri oldukça değerlidir. Burada Dede Korkut'ta geçen coğrafi yer adları görülmektedir. Bunların bir kısmı destanın alt coğrafyasıyla, bir kısmı üst coğrafyasıyla ilgili yer adlarıdır. Bazıları ise aynı yerin (Ör. Demirkapı/Derbent) Dede Korkut'ta geçen farklı adlandırmalarıdır.

Faruk Sümer, Dede Korkut'taki Oğuzların, Türkistan'daki Oğuzlar olduğunu, hikayelerin tarihi coğrafyasının da Orta Asya olduğunu, bu konuda birçok delil ileri sürerek ifade etmiştir: 1) Hikayelerdeki Dede Korkut, Reşidüddin'in eseri Camiu't-Tevarih'de Korkut Ata adı ile geçmektedir ve bu Oğuzname'de, Türkistan'da yaşamış olan Oğuz yabgularının, devlet adamı ve keramet sahibi bir kişiydi. Onun mezarı da, Sirderya boylarında gösterilmektedir. 2) Hikayelerdeki Salur Kazan, Ebulgazi'nin eseri Şecere-i Terakime'nin

başlıca kaynaklarından birini oluşturan Türkmenler'in elindeki Oğuznameler'de de geçmekte, ayrıca Salur Kazan'ın oğlu Uruz ve karısı Burla Hatun'un da adları geçmektedir. 3) Hikayelerin arasında yazıldığı toplumun gözünde, hikayelerdeki Oğuz Eli'nin çok eski zamanlarda yaşadığına inanılmış, Oğuz Eli'nin Peygamber çağında yaşadığını sanmışlardır. Ayrıca Oğuzlar, bazı veya birçok hususlarda da kendilerinden farklıydılar. Kahramanların çoğunun taşıdığı adlar da 11. yüzyıl veya daha önceki zamanlara ait eski sözcüklerdir. Halbuki Türkmenler'in, özellikle hükümdar ve beylerinin adlarının çoğu İslamiydi. 4) Hikayeler, Oğuz Eli'nin yurdu hakkında açık bir fikir vermez, Oğuz Eli adeta boşlukta veya askıda durmaktadır. Hiçbir zaman, Hıristiyanlar'ın eline düşmemiş olan Alınca Kalesi bile kafir kalesi gibi gösterilmektedir. Hikayelerde Salur Kazan ve Bayındır Han için, "Türkistan'ın direği, Karacuk'un aslanı, Emet Suyu'nun kaplanı" deniyor ki, Türkistan Orta Asya'da olduğu gibi, Karacuk da Sirderya boylarındadır. Emet Suyu da bu yerlerle anıldığına göre, bu bölgede olmalıdır. Hikayelerdeki Kazılık Dağı da Türkistan'da olmalıdır, adı ayrıca Manas Destanı'nda da geçmektedir. 5) Hikayelerde Oğuzlar'ın düşmanlarına genellikle kafir denilse de, bu düşmanların hangi kavimler olduğundan bahsedilmez. Kafir beylerinin adları hep Türkçe'dir. 6) Hikayelerin ikincisinde Salur Kazan'ın evinin, ordasının kafir beyi Şöklı Melik tarafından yağmalandığı ve anası, hatunu ve oğlunun da tutsak alınıp götürüldüğu, sonrasında ise Salur Kazan'ın onları kurtararak Şöklı Melik'i öldürdüğu, Şecere-i Terakime'de başka bir Oğuznameden aktarılarak, biraz değişik ancak her ikisinde de ortak bir şekilde geçmektedir. Ayrıca her ikisinde, Salur Kazan'ın bir yılan öldürmesinden bahsedilir (Sümer, 1959: 406-413). Faruk Sümer'in burada verdiği bilgiler değerlidir ve Dede Korkut coğrafyasıyla ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Dede Korkut'un ve birçok Oğuz kahramanlarının adları Orta Asya ile ilgili eski eserlerde de geçmektedir. Oğuz coğrafyası bazı destanlarda belirgin, bazı destanlarda kısmen belirgin, bazı destanlarda ise belirsizdir. Anlatıların türleri de değişmektedir, coğrafyanın anlatıya göre değişmesi bununla da ilgilidir. Salur Kazan'ın çevresinde oluşmuş anlatıların destani özellikleri daha fazla olduğundan, anlatıdaki coğrafya da daha belirgindir; oysaki Deli Dumrul, Basat-Tepegöz gibi efsane yönü baskın olan anlatılarda ise coğrafya ya belirsiz, ya da kısmen belirgindir. Tarihi Oğuz yurduyla ilgili birçok yer adı (Karadağ/Karacuk, Aladağ, Kazılık, Türkistan vs.) Dede Korkut'ta da geçmektedir. Türkmenistan varyantında ise Dede Korkut Kitabı'nda bulunmayan Orta Asya ile ilgili başka yer adları da geçmektedir. Örneğin; Sir Derya, Mangışlak, Ural Dağları, Etrek Nehri vs.

Hamit Araslı'ya göre, Dede Korkut'ta, 10. ve 11. yy. göçebe yaşamı sade halk dili ile anlatılmaktadır; Gence, Berde, Şerur, Derbent kahramanların yurdudur; Abhaz, Bizans, Gürcü ve Ermenilerle komşudurlar (Araslı, 1960: 19'dan aktaran Seferli, 2011: 87-88).

Alkey Margulan'ın belirttiğine göre, Korkut, 7.-8. yüzyıllarda hüküm süren Oğuz Han'ın çağdaşdır. Tarihi şecerelere göre ikisi de Kanlı ulusundan gelmektedir. Eski Oğuz dilinde anlatılan Korkut Destanları'ndaki kahramanların tamamı, Oğuz Han'ın neslidir denilebilir. Aral Gölü civarında bugüne kadar muhafaza edilen Bayandar/Bayındır, Baybörü, Karabek (Karahan), Turanalı (Turalı), Dirse Han destanları, Korkut Destanları'nın çeşitli bölümleri olup, bu destanların baş kahramanları da Oğuz-Kıpçak kavminin ünlü beyleriydi. Oğuz-Kanlı kavminden olan Korkut, 7.-8. yüzyıllarda Sirderya bölgesinde yaşamış bir bilge olup, 10.-11. yüzyıllara gelindiğinde, Korkut adı artık efsane destanlara çekirdek olmuştur. Korkut destanlarının, 15. yüzyıla kadar Sirderya ve Aral civarında çok yaygın ve canlı olduğu söylenebilir (Margulan, 2000: 130-134). Alkey Margulan'ın burada verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Gelecekte bu destanlar üzerine yeni yazmalar, varyantlar keşfedildikçe, yeni çalışmalar, derlemeler, Türk lehçeleri arasında çeviriler yapıldıkça sadece Dede Korkut değil, birçok Türk destanı hakkında da yeni bilgiler edinilecektir. Böylece Dede Korkut Destanları'nın Orta Asya'daki/Avrasya'daki tarihi coğrafyası çok daha belirginleşecektir.

Hüseyin Nihal Atsız'ın yazdığına göre, Dede Korkut Hikayeleri, kökünü Türkistan'da ve hatta kısmen Gök-Türk çağından aldığı belli olmakla birlikte, Doğu Anadolu'da yerleşmiş, değişmiş ve olgunlaşmıştır (Atsız, 2016: 54).

Zeynep Korkmaz'a göre, Dede Korkut'ta, olaylar bakımından başlıca iki farklı tabaka görünmekte olup, her iki dönemin tarihi olayları ve ortak kültür değerleri destani bir anlatımla iç içe girmiştir; birinci tabaka, Oğuzların Yakın Doğu'ya gelmeden önceki yaşamlarına ait hatıralarıdır ki, zaman olarak 9.-10. yüzyıllar arasına girmektedir, coğrafya olarak da Isık Göl'ün batısı ile Sirderya'nın kuzeyindeki bozkırlardır; ikinci tabaka, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ile Azerbaycan bölgesini içine alan olaylarla ilgili hatıralar olup, zaman olarak Akkoyunlu Devleti'nin o bölgelerde egemen olduğu döneme rastlar (Korkmaz, 2006: 250).

Şamil Allahverdi Cemşidov'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda tasvir edilen olayların coğrafi dairesini belirtmek mümkündür. Buradaki yerler tarihi Azerbaycan arazisine dahil olan ve Azerbaycan'ın sınırları dışında bulunan yerler olarak iki esas kısma ayrılabilir: Azerbaycan'a ait olan veya Azerilerde yaşayan yerler: Bayat, Karadağ, Kazılık Dağı, Karaçuk, Gürcistan Serhaddi, Kapılar Derbendi, Karşıyatan Karadağ, Göğçe Dağı, Berde, Gence, Göğçe Denizi, Alınça Kalesi, Dereşam, Alınça Çayı, Ağkaya vs. Azerbaycan Hududundan uzakta olan

yerler: Rum Eli, Parasarun Bayburd Hisarı, Kan Abhaz Eli, Başıaçık Tatyán Kalesi, Şam, Trabzon, Düzmürd Kalesi, Tuman'ın Kalesi, İstanbul vs. Birinci sıradaki coğrafi yerler, Dede Korkut'ta tasvir olunan Oğuz kahramanlarının asıl yurdudur. Onlar buranın gerçek sahipleridir ve ülke, onların koruyup muhafaza ettiği anayurtlarıdır. İkinci sıradaki coğrafi yerler ise ya Oğuz kahramanlarının tesadüfi yürüyüşler ya da seferlere çıkışta rastladıkları harici yerlerdir. Kahramanlar bu yerler hakkında rivayetlerde söylendiği gibi konuşurlar. Bezirganlar buraya uzun süren seferlere çıkarlar (Cemşidov, 1990: 28-29).

Haluk Köroğlu'na göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Sirderya bölgesinde doğmuş, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandiğı Boy da eski devirlerde, Sirderya bölgesinde ortaya çıkmış ve Türkistan'ı konu edinmiştir. Haluk Köroğlu'na göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandiğı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğu Boy, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğu Boy Sır (Sirderya) bölgesinde meydana gelen olayları içermektedir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ise Kafkasya'da teşekkül etmişlerdir (Köroğlu'ndan aktaran Konıratbayev, 2000: 153, 173, 177-178).

Ata Rahmanov'un Korkut Ata'nın Türkmen varyantını kendisinden derlediği Gurbangılıç Çakanoğlu'na göre, eski Türkmenlerin (Oğuzların) 24 boyu, yerleştikleri bölgeye göre İç Oğuz ve Daş Oğuz olmak üzere iki büyük gruba bölünmüş, Sirderya ile Amuderya arasında yerleşen İç Oğuzlara Salır Gazan hanlık etmiş, Amuderya'nın güneybatı tarafında ve Sirderya'nın kuzeybatı tarafında yerleşen Dış Oğuzlara Salır Gazan'ın dayısı Oraz hanlık etmiştir. Daş Oğuz ikiye bölünmüş ki, Amuderya'nın ilerisinde, güneybatısındakine Altkı Daş Oğuz, Sirderya'nın arkasında kuzeydoğudakine Arkakı Daş Oğuz denmiştir (Rahmanov, 1988: 6'dan aktaran Erdem, 1998: 177). Burada eski Türk devletlerindeki ikili yapılanmanın yansımaları görülmektedir. Destani rivayetlere göre Oğuz Eli, İç Oğuz-Dış Oğuz olarak ikiye ayrıldığı gibi, burada Dış Oğuz da ikiye ayrılmıştır. Benzer bir durum İç Oğuz için de olsa gerektir. Ancak Türkmenistan varyantındaki coğrafyanın da mahallileştiğini belirtmek gerekir. Konar-göçer Oğuzlar/Türkmenler yeni coğrafyalara göç ettikçe, yeni yer adları da destanlara dahil olmuş, destanlar mahallileşmiş, yerelleşmiştir. Türkmenistan varyantındaki coğrafya da Türkmenlerin göçlerinden izler taşımaktadır.

Sergey Grigoreviç Agacanov'ın eserinde kaydettiğine göre, Dede Korkut Destanı'nın ilk versiyonları Orta Asya'da henüz ortaya çıkmış, 11.-12. yüzyıllarda Selçuklu akınlarıyla

Kafkasya ve Anadolu'ya yayılmıştır. Şecere-i Terakime'de ve Salır Kazan hakkında anlatılan rivayetlerde anlatılan Salır-Peçenek düşmanlığının temeli, 9. yüzyıla ait gerçek tarihi olaylara dayanmaktadır. Oğuzlar, Peçenekler'i yurtlarından kovarak, Ural ile Volga ırmakları arasındaki toprakları ele geçirmişlerdi. Anlaşılan, Peçenekler'i yurtlarından çıkaran Salırlar, Sir Derya ile Hazar civarındaki bozkırlara yerleşmişlerdi. 9. yüzyıl sonlarında yenilgiye uğrayan Peçenekler'den geriye kalanlar ise, zamanla Salır ve diğer Oğuz boylarıyla kaynaşarak asimile olmuşlardır (Agacanov, 2015: 53-54, 195-196).

Ali Duymaz'ın belirttiğine göre, Dede Korkut Hikayeleri, 9-10. yüzyıllardaki Oğuz-Kıpçak mücadelesi ile 14-15. yüzyıllardaki Akkoyunlu-Gürcü mücadelesi gibi iki tarihi ve Türkistan ile Anadolu gibi iki coğrafî tabakaya sahiptir (Duymaz, 1996: 58).

Ahmet Pirverdioğlu'nun kaydettiğine göre, Dede Korkut Destanları'nın yazıya geçirildiği yer Azerbaycan-Anadolu sahası olduğu düşünülse de, olayların geçtiği mekan aslında geniş Türk coğrafyası olup, gerçek kahramanların yanı sıra mitolojik, efsanevi tiplerin de destanlarda yer alması bunların çok geniş bir zaman çerçevesinde, çeşitli mekanlarda ve ayrı ayrı kişiler/toplumlar tarafından oluşturulduğu olasılığını güçlendirmektedir (Pirverdioğlu, 2000: 293).

Melek Erdem'in dediğine göre, Dede Korkut'ta, aslında çok eski devirlerde gerçekleşmiş olan bazı olaylardaki hususların 9.-11. yüzyıllar arasında Oğuzların Sirderya kuzeyindeki yurtlarında geçen yaşamlarına adapte edildiği, daha sonra gerçekleşmiş bazı olaylar etrafında toplanmış olduğu anlaşılmaktadır. 9.-11. yüzyıllar arasında Oğuzların özellikle kuzey komşuları olan Peçenekler ve Kıpçaklarla mücadeleleri bilinmektedir. Oğuzlar Anadolu'ya gelirlerken Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasında yaptıkları mücadelelerden bazı unsurları da bu destanlara katmışlardır ki, benzer durum Türkmenistan varyantında da görülmektedir, önceden meydana gelmiş olayların daha yakın tarihte bu sahada meydana gelen olaylara adapte edildiği anlaşılmaktadır (Erdem, 2005: 177).

Tofik Hacıyev'e göre, Dede Korkut Destanı belli bir zaman diliminde ortaya çıkmadığı gibi, onu belli bir coğrafî koordinatada yerleştirmek zordur. Çünkü bu bir oğuznamedir ve Oğuzlar tarihte çeşitli arazilerde devletler kurduğundan burada Oğuzların tarihi coğrafyasının izleri vardır. Bu coğrafyada birçok oğuznameler oluşmuştur. Dede Korkut Kitabı Azerbaycan oğuznamesidir. Eserin Azerbaycan'a ait olmasını, dil yakınlığından, etnografik uygunluklardan önce adı görülen toponimlerle aynileşen coğrafî harita da onaylamaktadır; Berde, Kapılar Derbendi, Karadağ, Karacuk dağı (Karabağ'ın bugünkü Hocaved arazisindeki dağ silsilesi),

Dereşam (Nahçıvan arazisinde), Göyçe denizi (bugünkü Göyçe gölü), Elince kalası (Nahçıvan) vs. (Hacıyev, 1999: 7).

Fuzuli Bayat'ın eserinde kaydettiğine göre, epik hadise olan Dede Korkut Boyları'nda ozanın amacı, o zamanda ve o mekanda Kalın Oğuz beylerinin yaşamını, bu dünyada gördükleri işleri, kahramanlıklarını, adet ve anelerini, ritüel-mitolojik törenlerini gelecek kuşaklara manevi tarih, hafıza kitabı gibi göstermektir ki, zaman ve mekânın Oğuz kavramı, Oğuz yaşamı ile ilişkileri, özellikleri Dede Korkut Kitabı'nda bütün yönleri ile korunmuştur; konar-göçer devlet anlayışı ve bu devletin sınırları, hükümdar halk ilişkileri, kutsal karakterli üleş (et paylaşımı), orun (oturma düzeni) ve zaman içinde inanç, mekân içinde barış, zaman-mekân birliğinde hareketlilik belirgin şekilde görünmektedir. Oğuzlar, zamanı ve mekânı istedikleri gibi değiştirmiş, istek ve arzularına uygun bir şekle sokmuşlardır ki, bu nedenle de her bir tarihi anlayış ve olay somut tarih değildir, ancak tarihi bir değere sahiptir. Konar-göçer Oğuzların tarihi zaman, coğrafi bölgeler, etnoslar hakkında verdiği bilgi, destanlaşarak sembolik işaretler taşıyan zaman-mekân birliğine çevrilmiştir, bu bakımdan Dede Korkut Kitabı'nda tarihi zaman ve bu zamanla uyuşan her hangi bir coğrafi ad değil, umumileşmiş tarihi zaman ve mekân; örneğin Göktürk ordusunun ardından Oğuzların batıya yürüyüşleri, 4.-5. yüzyıllarda Bayındırların Gökçe Göl ile Van Gölü arasında yerleşerek Gürcü çarları ile savaşları, 9. yüzyılda Sır-Derya havzasının bir kısmında başkenti Yengikent olan Oğuz Yabgu Devleti'nin kurulması, İlhanlılar devrinde Oğuzculuk hareketinin genişlemesi, Akkoyunlu-Trabzon ilişkileri vs. bulunmaktadır. Bunlar, destanda artık bedii-estetik kategoridedir ve kesin tarih ve coğrafya gibi kabul edilmemelidir (Bayat, 2016: 106-107).

B. Iskakov-Şakir İbrayev'in kaydettiğine göre, Korkut, yaklaşık 8.-9. yüzyıllarda, Kazakistan'ın, bugünkü adıyla Kızılorda ilinin Karmakşı ilçesine bağlı ve Sirderya'nın aşağı kıyısında bulunan Janakent (Yenikent)'te yaşamıştır ki, bu yeni kent, Sir Irmağı'nın Aral Gölü'ne döküldüğü noktada bulunduğundan dolayı Kazaklar onu "Su ayağı - Er Korkıt" şeklinde de adlandırmışlardır. Korkut Ata'nın, Kazakistan'ın Kızılorda ilinin Karmakşı ilçesine bağlı Korkut adlı bir demiryolu istasyonunun yakınlarında, Sirderya'nın kıyısında bulunan türbesi 8.-9. yüzyıllarda inşa edilmiştir (Iskakov ve İbrayev, 2000: 285-288). B. Iskakov-Şakir İbrayev'in bu tespitleri dikkat çekicidir. Korkut Ata, Orta Asya'da ve Kazakistan'ın genelinde iyi bilindiği gibi, hakkında türlü efsaneler anlatılmaktadır ve birçok küy (ezgi) ona atfedilmekte, onun adıyla bilinmektedir. Bu küylerin efsaneleri, rivayetleri de vardır. Korkut Ata müziği ve mirası popüler kültürde de yaygındır. Ona atfedilen mezarın bulunduğu Sir Derya bölgesinde, Kızılorda'da, Korkut Ata Anıt Mezarı, Korkut Ata Kızılorda Devlet Üniversitesi, Kızılorda

Korkut Ata Uluslararası Havalimanı, Korkut Ata Caddesi de vardır. Elbette ki bütün bunlar destanın alt coğrafyasının Orta Asya olduğunu da yansıtmaktadır.

Akselev Seydimbek'in söylediğine göre, Dede Korkut Kitabı'nda, Korkut Ata'nın yaşamı hakkında az bir bilgi bulunmaktadır. Korkut Ata ile ilgili efsane ve rivayet türünde, maddi belge (mezarı) ve küy olarak bize ulaşan en bol bilgi kaynağı, Oğuzlar'ın eski atayurdunda korunmuştur. Oğuzlar'ın dağınık halde yaşayan büyük bir grubu, Selçuklular'la birlikte Hazar Denizi'nin güneyinden Ön Asya'ya ulaşmış, diğer gruplar ise İdil'in aşağı vadisindeki Tatarlar'ın ve Ural'ın güneyindeki Başkurtların arasına katılmışlar, Oğuzlar'ın büyük bir bölümü de atayurtta kalmıştı. Atayurtta kalan Oğuzlar, bu topraklarda tarih sahnesine çıkan Karahanlılar, Kazak Hanlığı gibi devletlerin kuruluşunda ve oluşumunda önemli bir rol üstlenmişlerdi ki, bu nedenle Korkut Ata hakkındaki anlatılar atayurtta oldukça yaygındır. Bu yüzden Korkut'un kendisi hakkındaki efsane ve rivayetlerin, daha çok eski Oğuz yurdunda görülmesine, bu efsanelerin bugüne kadar korunmasına ve canlı tutulmasına şaşırılmamak gerekir. Korkut ile ilgili efsane ve rivayetlerin dışında, elle tutulur birer belge olan küyelerinin günümüze kadar ulaşması ve bu küyleri muhafaza edenlerin de Kazak halkı oluşunun temelinde böyle bir tarihi neden yatmaktadır. Kazakistan'da, Korkut Ata'nın yaşamı ve bestelediği küylerle ilgili efsane ve rivayetlerde geçen yer adları, Kazak bozkırlarına ait yer adları ve etnik adlandırmalar ile büyük benzerlik taşımaktadır, hatta aynıdırlar. Bir rivayete göre Korkut, Ulıtav'daki (Uludağ) Sarın Tepesi'nde kopuz çalardı. Sarın Tepesi'nin batısı ile güneybatısında Korkıt Köli (Korkut Gölü), Korkıt Suyı (Korkut Suyu, Çayı) denilen iki yer vardır. Bu anlatılarda; Ögiztav (Öküz Dağı), Targıldın Tavı (Alaca (Dana) Dağı), Kazıkurt Dağı gibi dağlar ve Sirderya, Şu, Talas, Atasu, Jemşi gibi ırmak ve kent adları vardır. Şevildir (Çavuldur) (Şımkent/Çimkent ili, Otırar civarı), Jebeney (Şıgıs, Doğu Kazakistan ili, Zaysan civarı), Jemşi (Jezkazgan ili, Balkaş civarı), Bökeceli (Çimkent ili, Sozak civarı), Buzak (Kızılorda ili, Sır/Sirderya civarı) gibi yer-su adları da, Oğuz boylarının adlarıyla ilgilidir (Seydimbek, 2000: 56-59). Akselev Seydimbek'in burada verdiği bilgiler değerlidir. Korkut efsanelerinde coğrafya ve yer adları bakımından da bilgiler vardır. Kazakistan'daki Korkut efsanelerinin yaygınlığı, coğrafyası aynı zamanda Dede Korkut Destanları'nın alt coğrafyasının Orta Asya olduğunu göstermektedir. Buradaki coğrafya açık bir şekilde Batı Göktürk-Türkiş-Oğuz coğrafyasıdır. Korkut efsanelerinde geçen birçok yer adı Dede Korkut'un diğer varyantlarında, örneğin, Sirderya, Türkmenistan varyantında; Kazıkurt, Şecere-i Terakime'de de geçmektedir.

Üçler Bulduk'a göre, Dede Korkut'ta Oğuz veya Oğuz Eli olarak açıklanan siyasi teşekküle haiz ülkenin iki coğrafi alanı vardır. Dede Korkut'ta adı geçen coğrafi bölgelerin bir

kısmı, eserin yazıya geçirildiği bölgelerde mevcut iken, bir kısmı ise bu bölgelerde yoktur veya bazı yer adlarının değişik mekanlarda ortak olarak kullanıldığı görülür. Bu ikilik, destanların teşekkül ve yazılış tarihleri arasındaki uzun zaman ve mesafe farkından kaynaklanmaktadır. Destanın ilk mekânı genel anlamda Orta Asya'dır ki, destanlar, 10.-11. yüzyıllar arasında Sır Derya'dan Mangışlak'a kadar uzanan bölgelere ait tarihi izler taşımaktadır. Destanın ikinci coğrafyası ise Doğu Anadolu'nun kuzeyi, Azerbaycan, daha geniş bir ifadeyle Kafkaslar sahasıdır. Menşee olarak Orta Asya ile ilgili olan fakat farklı Türk coğrafyasında aynı adla hatıraları anılan yer adları bu konularda ipuçları verebilmektedir (Bulduk, 1996: 249).

Yusuf Akgül'ün çalışmasında kaydettiğine göre, 15. yüzyılın başlarında veya ortalarında Doğu Anadolu Türkçesiyle yazıya geçirilen Dresden el yazması nüshasına, bu geçiriliş sırasında, 15. yüzyılın sosyo-kültürel ve coğrafî şartları çerçevesinde bazı katmalar ve değiştirmeler yapıldığı açık olup, bazı yer adları yakıştırma, katma, benzetme olabilir. Dresden nüshasında, Hz. Muhammed ile aynı devirde yaşadığı belirtilen Korkut Ata'nın, o devirde Bizans Devleti'nin başkenti olan Konstantin kentine İstanbul demesi, hayret verici bir çelişkidir. Oğuzların, bugünkü adı ile Türkmenlerin tarihi ve sosyal yadigarları ve milli hazineleri olan Dede Korkut Oğuznameleri'ndeki motifler, gelenek ve görenekler, inanışlar ve kültür unsurlarının hemen hepsi Türkmen halk destanlarında yaşamaktadır. Dede Korkut Oğuznameleri, 7. yüzyılın ilk çeyreğinden 10. yüzyılın başlarına kadarki aralıkta, Hazar ötesinde Amuderya ile Sırderya boylarında, Orta Asya bozkırlarında, İslam'a geçiş dönemlerinde yaşadıkları tarihi ve sosyal olayların destanlaşmış biçimidir. Muteber tarihi kaynaklara göre Korkut Ata, Hz. Muhammed çağında bugünkü Türkmenistan topraklarında yaşamıştır (Akgül, 1996: 134-135).

Bekir Şişman'ın bahsettiğine göre, Balkanlar'dan Kafkaslar'a, Kafkaslar'dan Ural-Altaylar'a kadar Türkistan coğrafyasında yaşayan boyların ortak birçok kültürel değerlerinin varlığı bilinmektedir ki, bu Türk coğrafyasındaki ortak kültürün zirve şahsiyeti Dede Korkut'tur, Kazakların ifadesiyle Korkut Ata'dır. Korkut Ata, Kazakistan'da, 8. yüzyılda Sır Derya bölgesinde yaşamış, Oğuz-Kıpçak boylarından ünlü bir jırav (ozan), yetenekli bir küycü (ezgici), filozof bir şahsiyet olarak kabul edilmekte olup, diğer Türk boylarında olduğu gibi, Kazak Türkleri'nde de Korkut hakkında anlatılan pek çok destan, efsane (anız), masal (ertegi) vardır (Şişman, 1998: 51).

Ümral Kırman'a göre, Dede Korkut anlatılarında olaylar daha çok açık ve geniş doğaya ait mekanlarda geçmektedir. Bu durum Oğuzların göçebe bir millet olmalarıyla ilgili olduğu gibi savaş, av, akın, göç sahneleri için kurgusal olarak zaten böyle geniş alanlara ihtiyaç vardır.

Doğaya bağlı mekân adları olarak yeryüzü, kara yer, yer altı, yer, göğsü güzel koca dağlar, karı buzu erimeyen kazlı dağ, dolamaç dolamaç yollar, ıssız yerler, sapa yerler, yerli kara dağlar, ağaç dibi, büyük ağaç, gölgeli koca ağaç, yeşil çayır, yaylak, orman, çimenler, aslan yatağı, sazlık, balçık, dereler, pınarlar, içmeler, akıntılı güzel sular, kanlı kanlı sular, kuru çay, arı göl, su dibi, dere içi gibi sözcük ve sözcük grupları görölmektedir. Olayların gelişimine ve kahramanların ruh durumlarına göre bu yer adlarına çeşitli sıfatlar eklenmektedir. Örneğin; kara yer, karşı yatan kara dağlar, kanlı kanlı sular ya da göğsü güzel koca dağ, yeryüzü, akıntılı güzel su, akıp giden arı su. Dede Korkut anlatılarında, doğa kaynaklı mekanların yanı sıra kültürel yaşamın ürünü olan mekanlar da vardır. Bunların bir kısmı, otağlar (şami otağı, ak, kızıl, kara otağ, doksan başlı otağ, çadır otağ, alaca gölgelik, altınlıca gölgelik, penceresi altın otağ, gelin odası gibi), evler (Dirse Han'ın evi, Bay Büre Bey'in evi), Bayındır Han'ın Divanı, saray, kale, hapis gibi kapalı mekanlardır. Ayrıca, meydan, yurt, yol gibi açık mekanlarla, kültürel bilincin sahiplendiği ve özel adlar verdiği dağlar, denizler, kayalar, tepeler ve imar ettiği şehirler, kaleler, hisarlar vardır. Örneğin; Gökçe Deniz, Umman Denizi, Aygır Gözler Suyu, Amıt Suyu, Bambam Tepe, Evnük Kalesi, Kapulu Derbendi, Kara Dere Ağzı, Arka Beli Ala Dağ, Asılan Kayalar, Bayburt Hisarı, Gürcistan, Rum Eli, İstanbul, Oğuz, Karadeniz kenarı (Kırman, 2004: 132-133).

Abduselam Arvas'ın çalışmasında yazdığına göre, Dede Korkut'ta mekân, biri hikayelerde geçen, diğeri tarihi olaylara bağlı olarak üzerinde yaşıadığımız gerçek dünya mekanı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bayındır Han'ın "Şami günlüğü yeryüzüne diktirmesi, ala sayvanı gök yüzüne eşenmesi, bin yerde ipek halıçesi döşemesi" ne kadar abartılı da olsa, mekânın dünya yüzeyi olduğunu göstermektedir. Dede Korkut'ta geçen "Evine döndü" gibi ifadeler de, gerçek hayatta karşılaşılabilecek yerler olduğuna kanıttır. Gürcistan, Trabzon, Derbent, Mardin kalesi gibi yerler günümüzde hala mevcut olan mekanlardır. Coğrafya, Oğuz ülkesi olsa da bunun sınırları açık bir şekilde belli değildir. Olayların hikâyede geçtiği yerlere bağlı olarak değişik görüşler belirtilmiştir. Azerbaycanlı araştırmacılar olayların kendi topraklarında, Anadolu'daki araştırmacılar ise Doğu Anadolu'da geçtiklerini ifade etmişlerdir. Dede Korkut Hikayeleri'nde mitolojik mekândan ziyade, gerçek ve yaşanması mümkün ya da yaşanılmış bir mekân söz konusudur (Arvas, 2008: 57-58).

Ali Öztürk'e göre, Dede Korkut Destanları'ndaki olayların arkasında, belki de tarihi coğrafyayı gösteren yerler, Orta Asya ve Türkistan sınırları içindeki yerlerdir. Buralar destanların ve destanlara kaynak olan tarihin beşliğidir. Dede Korkut'ta bu yerler; Karlık Dağ, Karacuk Dağ, Kara Dağ (Kara dağlar), Ala Dağ, Kazılık Dağ, Gökçe Deniz (Hazar Denizi),

Türkistan (Ulu Türkistan), Demir Kapı, Gün doğusu Genk Yer (Horasan ili-Topkapı Sarayı Oğuznamesi)'dir. Dede Korkut Destanları'nda görülen coğrafya daha çok Batı Türkistan içindeki illerdir. Bununla birlikte, Oğuzların Milattan Önceki yıllara inen yaşantılarına Doğu Türkistan da girmektedir (Öztürk, 2012: 287-289).

Adnan Doğan Buldur-Ali Meydan-Şenay Güngör'e göre, Dede Korkut Destanları'nın geçtiği coğrafya, ilk bakışta Kuzeydoğu Anadolu veya Kuzey Azerbaycan gibi görünse de, destanlarda Orta Asya ve Türkistan coğrafyasına ait izler doğrudan veya dolaylı olarak görülebilir. Oğuzların yaşadıkları coğrafya, kültürlerinin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Karasal iklimin hüküm sürdüğü Orta Asya'nın geniş düzlüklerinde, doğall bitki örtüsünün kısa boylu otlardan oluşması nedeniyle, en uygun ekonomik faaliyet, uçsuz bucaksız bozkırlarda göçebe olarak yapılan küçükbaş hayvancılık olup, mevsimlere bağlı olarak, sahip oldukları küçükbaş hayvanlarının peşi sıra yaylaklara ve kışlaklara doğru yıl boyunca yapılan göçler, Oğuzları oldukça hareketli bir yaşam tarzına itmiştir (Buldur vd., 2016: 945). Adnan Doğan Buldur-Ali Meydan-Şenay Güngör'ün bu tespitleri değerlidir. Coğrafya insan üzerinde oldukça etkili olmuş; insanların görünüşünü, yiyecek içeceklerini, giyim-kuşamını, barınma şeklini, tarihini, kültürünü, inanışlarını vb. birçok unsuru etkilemiştir. Eski Türklerin yaşadığı coğrafya onların hayatlarını etkilemiş, bu durum Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'taki Oğuzların yaşamı bozkır kültürü insanının, göçebelerin yaşamını örneklemektedir.

Giorgi Kakhniashvili-Haşim Özel'e göre, Dede Korkut Destanları, özellikle Oğuzların Sir-derya bölgesinde belirmeleri, söz konusu bölgeye gelmelerinden sonra burada karşılaştıkları topluluklarla olan savaşları, mücadeleleri ve Oğuz birliğinin son olarak bu bölgede şeklini alması nedeniyle Oğuzluğun erken tarihi hakkında çok önemli bilgileri içermektedir. Oğuzlar, Sir-derya boylarına ulaştıklarında Aral bozkırlarında hüküm süren Peçeneklerle karşı karşıya gelmiş, yapılan savaşlarda başlarda Peçenekler üstün gelse de, daha sonra Oğuzlar üstünlüğü ele geçirmiş ve sonunda Peçenekleri bu bölgeden söküp atmışlardı. Oğuzların, daha özel olarak Oğuz birliğine sonradan katılan Salurların Peçeneklerle yaptıkları savaşlar, Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın düşmanlarıyla giriştiği mücadeleleri anlatan hikayelerde görülmektedir. Dede Korkut'ta ve dönemin kaynaklarında, Oğuzların sadece Peçeneklerle değil, Kıpçaklarla da savaşlar yaptığı görülmektedir. Destanlarda doğrudan "demir yaylı Kıpçak Melik" ifadesi geçmektedir. Tarihsel olarak Sir-derya ve Aral bölgelerinde Kıpçaklarla Oğuz Yabgu Devleti arasında savaşların olduğu bilinmekte olup, Oğuzların bu kısa ömürlü devletine Kıpçaklar son vermiştir. Sir-derya bölgesinde Oğuzlar ile Kıpçaklar arasında meydana gelen bu olayların, ayrıca Peçenekler ve Oğuzlar arasında yüzyıllara yayılan

savaşların, Anadolu ve Kafkas ötesine göç eden Oğuzların sözlü ve yazılı geleneğinde unutulmayarak, yeni geldikleri yurtlarındaki coğrafi adlara ve savaştıkları komşularına uyarlandığı ve Dede Korkut Destanları'nın içinde yer alarak günümüze kadar geldiği söylenebilir (Kakhniashvili ve Özel, 2016: 1111-1115).

Dede Korkut'ta birçok zaman ve onunla ilişkili olarak birçok mekân vardır: 1) En eski dönemlerden (Türk kültür çevreleri) beri anlatıla gelen efsanevi anlatılar (Deli Dumrul, Tepegöz boyları). 2) En eski tarihi dönemlerde (İskit/Saka, Hun, Kanglı, Usun) meydana gelen tarihi olayların destani yansımaları (Boğaç Han, Kan Turalı, Yigenek, Segrek, Uruz boyları). 3) Bu anlatıların ortaya çıktığı dönemden, bir ozan olarak Korkut'a ulaşana kadar geçirdiği sözlü tarih-destan-hikâye-efsane devri ve çok sayıda işleme maruz kalması. 4) Göktürk-Türgiş döneminde meydana gelen tarihi olayların sözlü tarih olarak yansımaları (Bamsı Beyrek, Emren boyları). 5) Geçmişten gelen bu anlatıların ve tarihi olayların (Bayındır Han ve Salur Kazan etrafında gelişen boylar), Korkut zamanında (Göktürk-Türgiş), Korkut'un dil ve üslubundan geçmesi süreci. 6) Bütün bu anlatıların, Korkut'un dil ve üslubu ile yaygınlaşma süreci (Dede Korkut Oğuznameleri'nin bu adla anılarak Korkut'un adı etrafında daireleşmesi süreci; Oğuz-Kıpçak). 7) Korkut Ekolü'nden gelen ozanların bu anlatıları dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarımı ve bu aktarım sürecinde yeni işlemlere maruz kalmaları (Oğuz-Selçuklu-Akkoyunlu-Karakoyunlu). 8) Başka tarihi dönemlerde ve mekanlarda oluşmuş hikâye, konu, motif vb. birçok unsurun Korkut Ata/Dede Korkut Oğuznameleri'ne dahil olması (Dede Korkut'taki bazı yabancı motifler vb.; Akkoyunlu-Karakoyunlu-Osmanlı). 9) Korkut adı etrafında şekillenen bütün bu anlatıların derlenerek, bir yazar tarafından Dede Korkut Kitabı olarak yazıya geçirilmesi (Osmanlı). 10) Dede Korkut'un günümüz varyantları ve zamanı-mekânı (Günümüz Türk Dünyası) (Eyüboğlu, 2019: 107-108).

Dede Korkut Kitabı'nda görülen yer adlarında üst tabakada Anadolu-Azerbaycan'ın, alt tabakada Orta Asya'nın, geniş Avrasya coğrafyasının görülmesi son derece doğaldır. Çünkü hem daha yakın zamanlarda olan, dolayısıyla daha çok hatırlanan taze hatıralar ön plana çıkmış, hem de Dede Korkut Kitabı, Anadolu-Azerbaycan bölgesindeki varyantlardan derlenmiştir. Oysa ki içerisinde Dede Korkut ile ilgili bilgi veren, Orta Asya'da yazılmış veya Orta Asya ile ilgili olan tarihi kaynaklarda; Camiu't-Tevarih, Tarih-i Abira Uлуу (Dört Ulus Tarihi), Nesaimü'l-mahabbe, Tarih-i Salır Baba, Şecere-i Terakime, Tuhfetü's-sürür, Yusuf-Ahmet Destanı, Dana Ata Oğuznamesi, Şeceretü't-Türkmaniye, Kazan Oğuznamesi, Sarık Halkının Tarihi, Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi gibi eserlerde Dede Korkut'la ilgili kısımlarda alt tabakada da, üst tabakada da Orta Asya coğrafyası görülmektedir. Çünkü tarihi

süreç içerisinde Türk göçleri doğudan batıya doğru, yani Orta Asya'dan Anadolu-Azerbaycan coğrafyasına doğru olmuştur. Bu nedenle Türklerin anayurtlarında sadece anayurtlara dair hatıralar varken, sonraki yurtlarında ise hem anayurtlarına hem de sonraki yurtlarına dair hatıralar vardır.

2. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun Coğrafyası

Dede Korkut Kitabı'ndaki birinci boy Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'dur. Bu bölümde Dede Korkut'taki Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun coğrafyasını inceleyeceğiz:

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun konusu, bir baba ile oğul mücadelesi görünümündeki bir taht ve nüfuz mücadelesidir. Boyda her ne kadar görünüşte baba ile oğul mücadele ediyor gibi görünse de aslında bir hanedan içerisindeki belli çıkar gruplarının (Kırk yiğit/Kırk namert) kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalıştığı, taht sahibi ile taht varisi arasında geçen bir mücadeleyi anlatmaktadır. Destanda kahramanın (Boğaç Han) ve babasının (Dirse Han) adlarındaki Han unvanları da bunu yansıtmaktadır. Ancak bu, destanın metindeki görünümüdür. Destanın konusu, eldeki metindeki görünümü her ne kadar böyle olsa da diğer destanlarla, efsanelerle karşılaştırılması ve olası mitolojik köklerinden anlaşıldığına göre, aslında anlatının taht mücadelelerinin görüldüğü dönemlerden çok daha eski kökleri olabilir. Boğaç Han'ın, adını aldığı boğayla mücadelesi, baba-oğul mücadelesinin altında yatan psikolojik nedenler, anlatıdaki efsanevi-mitolojik unsurlar, destanın eski efsanevi-mitolojik-şamanistik köklerini akla getirmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Dede Korkut'ta az kişinin adının geçtiği boylardan biridir. Destanda Kazılık Dağı'nın önemli bir yere sahip olması, Hızır'ın geçmesi, adları belirtilmeyen kırk mert-kırk namertin çeşitli işlevleri gibi unsurlar destanın mitolojik-efsanevi köklerinin bir yansımasıdır. Tarihinin eski devirlere uzanması, mitolojik-efsanevi yönlerinin baskın olması, anlatının türü vb. boydaki kişi sayısının az olmasında etkili olmuştur. Destanın başkahramanı Boğaç Han'dır. Bu boyda, diğer Dede Korkut boylarında geçen birçok kişi görülmez. Boyda diğer boyların sonundaki savaş sahneleri ve bu savaşlarda ortaya çıkan Oğuz beyleri görülmez. Boyun bitişinde Boğaç Han, kırk yiğidiyle birlikte kırk namerdin elinden babası Dirse Han'ı kurtarır, savaşta zafer kazanır. Aslında destan Oğuzlar içerisindeki bir iç mücadeleyi anlatmasına karşın diğer Oğuz beylerinin adlarının hiç geçmemesi dikkat çekicidir. Bu bakımdan bu boy diğer Dede Korkut boylarından ayrı bir yerde durmaktadır. Bu durum boyun tarihsel olarak diğer boylardan farklı bir dönemin hatırası olmasıyla ilgilidir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu kişiler açısından tıpkı Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ve Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu gibidir, Salur Kazan çevresinde oluşan boylardan farklı bir döneme

aittir. Büyük olasılıkla bu boy, yine Dede Korkut geleneğinden gelen, başka bir ozan tarafından anlatılmış da olabilir. Destanda önemli rolleri olan kişiler; Boğaç Han, Dirse Han, Dirse Han'ın Hatunu, Kırk Yiğit/Kırk Namert'tir.

Ümrül Kırman'a göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, doğaya ait mekanlar; yeryüzü, göğsü güzel koca dağ, karı buzu erimeyen kazlı dağ, derenin içi, yer, bir yer'dir. Kültüre ait mekanlar; şami otağ, kara otağ, ak otağ, kızıl otağ, Dirse Han'ın evi saray, Ak meydan, yurt, ağıl, fani dünya, karşı yatan Ala dağ'dır (Kırman, 2004: 135).

Gülnaz Çetinkaya'ya göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda meydan ilk olarak çocukların aşık adını verdikleri geleneksel oyunu oynadıkları genel bir yerdir. Hikâyenin ilerleyen bölümlerinde genel bir kullanıma sahip olan meydan, "Bayındır Han'ın ağ meydanı" olarak geçmekte olup, burada meydan genel bir alan olmaktan çıkıp kişiye ait özel bir yer olarak nitelendirilmiştir. Bu ifade, meydanın Bayındır Han'ın yaptığı haklı mücadeleler sonucunda elde ettiği alan olduğunu vurgulamak için kullanılmış olabilir. Bayındır Han'ın yazın ve güzün "ağ meydanında" sahip olduğu boğa ve buğrayı savaştırdığı, Oğuz Beyleri ile mücadeleyi izleyip yorum yaptıkları alan olarak meydan, çocukların oyun alanı olma işlevinin dışında, şölenin, eğlencenin yapıldığı yer olarak farklı bir işlev kazanmıştır. Dirse Han'ın oğlu meydanda yiğitlik yapıp Buğaç adını almıştır ki, burada ise meydan yiğitliğin ve ünün yayıldığı yer olarak başka bir işleviyle görülmektedir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda meydan, birden fazla işleve sahip olup, gündelik yaşam alanı, sosyal yaşam alanı ve statü kazanılan alan olarak mekânın toplum hayatındaki çok anlamlı yapısı görülmektedir. Bu bakımdan mekân, bu özelliğiyle hem toplumun yaşam biçimi hem de değerler sistemi ile ilgili bilgileri aktaran sembol olarak önem kazanmaktadır (Çetinkaya, 2013: 80).

Gülnaz Çetinkaya'nın söylediğine göre, Dede Korkut Hikayeleri'nde mekanla ilgili semboller, öncelikle kara yer olarak nitelendirilen yeryüzüyle ilgili olup, yer Dede Korkut Hikayeleri'nde sembolik anlatımlar için en sık kullanılan coğrafi sembollerden biridir. Hikayelerde yer, mekânın insan düşüncesinde ve duygusunda bıraktığı izlerle yer almaktadır. Yer tek başına coğrafi terim olmanın dışında mekandaki aidiyeti, söz vermeyi, and içmeyi (yer gibi kertileyim), saygıyı (yer öpmek), fiziki gücü (yere çalmak, yere salmak, yere urmak) de ifade etmektedir. Yer, coğrafi yapıda doğal bir olaya işaret ederek de bu olayın duygu dünyasında aldığı sembolik anlamın temsiliyetini yapabilir. Dede Korkut'ta koruyucu, önleyici, düzeni devam ettirici bir anlayış vardır ve kullanılan unsurlar haber verme, tehlikeleri bildirme gibi temel bir amaca hizmet etmektedir. Doğa olaylarını yorumlamanın dışında zaman ve mekanla ilgili kimi unsurlar da bu amaca hizmet edecek şekilde kullanılmıştır. Örneğin, Dirse

Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda ve Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda, "(sarp) kap kayalar oynamadın, yer obrıldı" ifadesiyle deprem ya da toprağın çatlaması, ayrılması gibi doğal olaylara işaret edilmiştir. Dolayısıyla doğa olaylarının mekân üzerindeki etkileri de farklı durumlarla ilgili duygu ve düşünceleri anlatmanın aracı olarak kullanılmıştır. Burada, belirti olmadan gelen bir felaketin yarattığı şaşkınlık durumunun sembolik bir ifadesi görülmekte olup, bu ifadede çağrıştırılan olumsuz durum beklenmedik bir anda olan düşman saldırısıdır. Deprem, insanın doğa karşısındaki çaresizliğini, toprağın çatlaması kuraklığı, verimsizliği çağrıştırmaktadır ki, her iki durumda da insanın çaresizliğine vurgu yapılmıştır (Çetinkaya, 2015: 152-154).

Yine Gülnaz Çetinkaya'ya göre, tepe ve göl, coğrafi semboller olarak kullanıldığı gibi niceliği ifade edici bir unsur olarak da kullanılmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda "Depe gibi et yığmak, göl gibi kırmız sağdırmak" ifadeleri yapılan maddi yardımın niceliksel büyüklüğünü göstermektedir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da ise tepe, "kafirler leşinden bir büyük depe yığar." ifadesinde olduğu gibi, yapılan işin önemini, büyüklüğünü ifade etmek için kullanılmıştır. Tepe çevresine göre yüksekte olan yerler olup, bu bakımdan çevrede olan bitenin rahatlıkla görülebileceği, işaretlerin yorumlanıp gelenden gidenden haberin alınacağı yer olarak da hikayelerde geçmektedir. Dede Korkut'ta çay sözcüğü de geçmektedir. Burada çay, "kuru kuru" sıfatıyla birlikte değerlendirilmiştir. Çocuk sahibi olmak amacıyla yapılanların sıralandığı soylamalarda "Kuru kuru çaylara su saldım" cümlesi sadece Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu ve Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da dışıl söylemin sembolik unsuru olarak kullanılmıştır. Dede Korkut'ta çocuk sahibi olmak ile kuru çaylara su salmak arasında ilişki kurulmuştur. Çocuksuzluk toplumsal yapı içerisinde dışlanmanın ve ötekileştirmenin bir unsuru olarak görülmüş ve Tanrı tarafından verilen bir ceza olarak değerlendirilmiştir ki, çayın kurumuş olması bu anlamda üretkenliğin ve umudun tükenmişliğine vurgu yapmış, kuru kuru çaylara su salmak ise yapılması gereken her şeyin yapıldığına ve bu anlamda umudun tekrar canlanmasına işaret etmiştir (Çetinkaya, 2015: 155-156).

Aysuda Şahin'e göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda mekanlardan bahsederken belirli bir yerden bahsedilmez. Kahramanların yaşadıkları mekanlar genellikle kendilerini gerçekleştirdikleri ve yaşadıkları ortamla bütünleştikleri yerler olup mekanlar simgesel anlamda kahramanın değişip dönüşmesi için çeşitli imgeleri içerisinde barındırmaktadır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda adı geçen mekanlar sınırlıdır. Kahramanların yaşadığı çevresel mekan, genellikle Oğuz yurdu olarak adlandırılmakta olup, bu yurt, şölenlerin, ziyafetlerin,

savaşların, avların yaşandığı mekanlardır. Kahramanlar yurtlarını, obalarını düşmana bırakmamak için sürekli bir mücadele içerisindeyler. Dede Korkut'un coğrafyası olarak adlandırılabilir yerler hikâyede olayların geçtiği, kişilerin içerisinde bulunduğu yerler savaşların ya da avların yapıldığı mekanlardır. Bu bölgelerin coğrafi özellikleri Oğuz toplumunun yaşayışının bir göstergesi olarak metinlerde yer almaktadır. Yer adlarının hikayelerde açık bir şekilde geçmesi günümüzde de yaşanan mekanların insan yaşamını nasıl şekillendirdiğini ve yaşam tarzlarını mekâna uydurduklarını göstermektedir (Şahin, A., 2017: 53-54).

Yine Aysuda Şahin'e göre, algısal mekanlar, insanın ontolojik anlamda mekanla iletişim kurduğu yerlerdir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda algısal mekanlar; Ala Dağ, Kazılık Dağı, Bayındır Han'ın otağı, ak otağ, kara otağ'dır. Kapalı mekanlar, kişilerin zihinsel olarak kendilerini rahat hissetmedikleri ve hacimsel bir darlığın olmadığı mekanlardır. Boyda adı geçen kapalı-dar mekanlar; Ala Dağ, Kazılık Dağı, kara otağ'dır. Açık mekanlar kişilerin kendilerini ruhen ve bedenen rahat hissettikleri, kahramanları kendilerini değiştirip dönüştürdükleri mekanlardır. Boyda açık-geniş mekanlar; Bayındır Han'ın otağı, ak otağ'dır (Şahin, A., 2017: 54-57).

Veysel Şahin'in çalışmasında söylediğine göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu çevresel mekân açısından sınırlı olup, kahramanların yaşadığı mekan genel olarak Oğuz Yurdu olarak adlandırılmıştır. Bu yurt, şölenlerin, ziyafetlerin, savaşların, avların yaşandığı mekandır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, algısal mekanlar; Ala Dağ, Kazılık Dağı, Bayındır Han'ın otağı, ak otağ ve kara otağ'dır. Kapalı-dar mekanlar; Ala Dağ, Kazılık Dağı, kara otağ'dır. Geniş-besleyici mekanlar; Bayındır Han'ın otağı, ağ otağ'dır (Şahin, V., 2017: 5-32).

Cemile Şen'in bahsettiğine göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Bayındır Han'ın toy düzenlediği mekânın ve olay örgüsünün yaşandığı diğer mekanların tasviri "Şam işi otağını yeryüzüne diktirmişti. Büyük çadırı gökyüzüne açılmıştı. Bin yerde ipek halılar döşenmişti.", "Akan duru sulardan haber geçe, karşıda yatan ala dağdan haber aşı", "göğsü güzel koca dağa", "kanlı akan gür sudan", "Kışta yazda karı buzu erimeyen Kazılık Dağı'na geldi çıktı. Alçaktan yüce yerlere koşup çıktı. Baktı gördü ki bir derenin içine karga kuzgun iner çıkar, konar kalkar." gibi bazen belirsiz ama hep yoğun benzetme ve abartıyla kurulmuş tasvirlerle verilmiştir. Bu mekanlar Boğaç Han'ın başından geçen doğaüstü olayların yaşandığı ve gerçek dünyaya ait mekân algılarıyla benzeşen mekanlardır (Şen, 2018: 79).

Tuğba Akkoyun Koç'a göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, mekân seçimi ve mekanların tasviri olayların içeriğiyle tutarlı görünmektedir. İlk mekân, bahar aylarında

Bayındır Han tarafından düzenlenmiş “toy”un olduğu yerdir. Mekân ve tasvir seçimleri metnin hem birinci tabakasıyla yani ilk anlaşılan haliyle hem de ikinci tabakasıyla yani örtükanlamıyla bağlaşıklık olup, bağlam ilişkileri son derece güçlüdür. “Dağ, ağ meydan, dere yatağı” gibi arkaik ve mitolojik anlamları olan yerler iki katmanlı yürüyen hikâye metninin iç bağlarına hizmet etmektedir. Kırk namerdin Dirse Han’ı götürürken durdukları yer herhangi “bir yer” olup hiçbir özelliği belirtilmemiştir ki, bu da hikâye anlatıcısının/yazarın bilinçli seçimler yaptığını göstermektedir (Akkoyun Koç, 2020: 32-33).

Dede Korkut Kitabı’ndaki bütün Dede Korkut Boyları’nda olduğu gibi Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’nda da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka vardır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka oldukça kalın olup şu tabakalardan oluşmaktadır: 1) En Eski Devirler Tabakası, 2) İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, 3) Göktürk-Türgiş Tabakası, 4) Oğuz Tabakası. Üst Tabaka oldukça incedir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’nun coğrafyası bu tabakalardan izler taşımaktadır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’nun coğrafyasını 1) Alt Coğrafya, 2) Üst Coğrafya başlıkları altında inceleyeceğiz.

2. 1. Alt Coğrafya

Bazı araştırmacılar Boğaç Han ile Oğuz Han’ın aynı kişi olduklarını düşünmüşlerdir: Ziya Gökalp’e göre, Dede Korkut Kitabı’nın birinci Oğuznamesinin konusunu oluşturan Boğaç Han, Oğuz Han olabilir (Gökalp, 2016: 115). Ahmet Bican Ercilasun’a göre; Çin kaynaklarına göre, Hun hükümdarları Tuman ile oğlu Motun; Camiu’t-Tevarih ve Şecere-i Terakime’deki Kara Han ile oğlu Oğuz Han; Dede Korkut Kitabı’ndaki Dirse Han ile oğlu Boğaç Han arasında bir ilişki kurulmaktadır (Ercilasun, 1994: 82-84). Reşat Genç, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’nda, Mete Han ile babası Teoman arasındaki ilişkilerin yansımalarını görmektedir (Genç, 2000: 169-170). Hun hükümdarı Mo-tun (M.Ö. 209- M.Ö. 174) ve babası Tuman (M.Ö. 240- M.Ö. 210) arasındaki mücadelelerin destani hatıralarının Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu’na, Boğaç Han ve Dirse Han tiplerine yansıdığı düşünülebilir. Türklerde çok eskiden gelen bir baba-oğul mücadelesi ile ilgili bir efsane, Hun hükümdarı Mo-tun’un adı etrafında toplanmaya başlamış da olabilir. Aynı olayların benzerleri Batı Türkleri arasında da görülmüş ancak yazıya geçirilmediğinden unutulup gitmiş olabilir ki, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, bu olaylarla ilgili de olabilir.

Melek Erdem’in belirttiğine göre, Dede Korkut Kitabı’ndaki Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu ile Türkmen varyantındaki Iza Berilediren Nesilsiz Boyu temelde denk olmakla

birlikte, aralarında bazı farklılıklar da vardır. Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazılık Dağı'nın adı Türkmen varyantında yoktur (Erdem, 1998: 265-269).

Haluk Köroğlu'na göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Sirderya bölgesinde doğmuştur (Komratbayev, 2000: 173).

Muammer Kemaloğlu'nun eserinde yazdığına göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki Oğuz-eli, coğrafi olarak Sır-Derya ile ilgilidir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Kalın Oğuz türü tanımlamalar ile Kazılık Tağı, Ala Tağ gibi coğrafi adlar dikkate alındığında, destanın üzerine oturtulmuş olduğu tarihi olayın yaşandığı Oğuz coğrafyasının (Oğuz-eli/Oğuz) Sır-Derya olduğu, oluşum zamanının ise, Oğuzların, Sır-Derya (Seyhun) boyları ve bozkırları (Mufazat el-Guz) ile Yengi-Kend'e kati ve güçlü bir şekilde hakim oldukları bir zaman dilimine (10. yüzyıl) karşılık geldiği anlaşılmaktadır (Kemaloğlu, 2019: 28-30).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, İç Oğuz-Dış Oğuz ifadelerinin önemli bir yeri ve işlevi yoktur. Bunun temel nedeni, bu kavramların sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olması, destanın baba-oğul arasındaki olayları içermesi ve Milattan Önceki bir dönemde oluşmuş olmasıdır. Bu nedenle sonraki dönemlerin ürünü olan İç Oğuz-Dış Oğuz kavramları destana uyarlanamamış, destandaki Oğuz Eli adeta boşlukta kalmıştır. Gök-Türk döneminde yaygın olan ikili sistemin destanda görülmemesi, hanedanın babadan oğula geçmesi de destanın Gök-Türkler'den daha eski bir dönemle ilgili olduğunu göstermektedir (Eyüboğlu, 2022c: 92). Bilindiği gibi Gök-Türk döneminde hanedan babadan oğula değil, kardeşten kardeşe, amcadan yeğene geçiyordu.

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak belirlemiştir (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu görüşüne katılarak bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yeri olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu dile getirmiştik (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yeri olan, destandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu söylemiştik (Eyüboğlu, 2019: 268-275;

Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 289-300). Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının, dolayısıyla önemli bir coğrafi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'un alt coğrafyasının önemli bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle Dede Korkut'taki Aladağ, Karadağ, Karaçuk, Kazılık Dağı, Türkistan, Amıt Suyu/Amu Derya, Sir Suyu/Sir Derya, Demirkapı vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır (Eyüboğlu, 2023c: 14).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun Iza Berilediren Nesilsiz adlı bir Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, motifleri, varyantları ve ilişkili anlatılar geniş bir coğrafyada görülmektedir. Bu durum destanın köklü tarihinin ve geniş coğrafyasının bir yansımasıdır:

Çin kaynaklarına göre, Hun hükümdarları Tuman ile oğlu Motun; Camiu't-Tevarih ve Şecere-i Terakime'deki Kara Han ile oğlu Oğuz Han; Dede Korkut Kitabı'ndaki Dirse Han ile oğlu Boğaç Han arasında bir ilişki kurulmaktadır. Her üç kaynaktaki anılan kişilere ait anlatıların ana motifi baba ile oğul arasındaki mücadeledir (Ercilasun, 1994: 82-84). Baba ile oğulun vuruşması motifi en yaygın motiflerden biri olup, hemen bütün milletlerin destan, hikâye, masallarında önemli bir yer almaktadır. Kazak-Kırgızlarda, beş bin beyitten fazla olan büyük Yoloj destanından Türklerin kafir Kalmuklara, Oğuzların Ermenilere karşı savaşlarından çıkan sonuca göre, Türklerde çok eski bir baba-oğul karşılaşması hikâyesi vardı ki, bu hikâyeden zengin, kahramanca, sözlü Kırgız ve daha kısa olarak mensur ve yazılı bir Anadolu rivayeti kalmıştır (Gökyay, 1973: CCCXIX-CCCXX).

Türkmen varyantındaki Boğaç Han, Dede Korkut Kitabı'ndaki Buğaç Han'dır. Dede Korkut Kitabı'ndaki Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu ile Türkmen varyantındaki Iza Berilediren Nesilsiz Boyu temelde denk olmakla birlikte, aralarında bazı farklılıklar da vardır (Erdem, 1998: 261, 265-269). Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda görülen çocuksuzluk motifi, Kazak Türklerinde yaygın olan destanlarda sıkça görülen bir motiftir (Konıratbayev, 2000: 152). Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu ile Kırgız-Hakaslardaki Tulcubay'ın boğa ile güreşmesi benzerdir (Gömeç, 2010: 227-228).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, eski ve ünlü Yunan miti Oidipus'un en genel şekliyle, bazen de aksi biçimde devamı görülmektedir (Abdulla, 2015: 29-30, 182-183). Boğaç

Han Boyu'ndaki baba ile oğul vuruşması motifi Yunan destanı Oidipodie'de de geçmektedir (Şen, 2003: 602). Baba ile oğul arasında, birbirini tanımadan yapılan vuruşmalara ait pek çok örnekler vardır: Odisse'nin Sirse'den olan oğlu Telegonus, babasını öldürmüştür; Oedipus, babası Laiosu, birbirlerini tanımadan öldürmüştür; İran mitolojisi ve destanlarında, Şehname'de, Rüstem, öz oğlu Sührab'ı, birbirlerini tanımadan öldürmüştür; Alman Hildebrand masalında, baba, oğlunu öldürmüştür; Fransız destanlarında Mille'nin öz oğlu ile karşılaşması vardır; Rus destanlarında İlya ile oğlunun karşılaşması vardır; Hindistan'da Arjuna, Babhravahana'ya karşı çıkmıştır; Vişnu/Krişna, Nakara'ya karşı çıkmıştır. Ayrıca, Tanrıların kendi çocuklarını yemesi, Ön-Asya'nın eski bir efsanesidir. Bu efsaneyi Yunanlılar almışlardır, efsane Hindistan'a da girmiştir (Gökyay, 1973: CCCXX).

Dede Korkut Oğuznameleri'nin, Orta Asya bağı olmaksızın sadece Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında oluştuğunu ileri süren görüşler; her şeyden önce genel Türk tarihine, bu konudaki tarihi-arkeolojik-destani bilgi ve malzemelere aykırı olup bilimsel hiçbir dayanağı yoktur; aslında Dede Korkut Oğuznameleri'nin üst coğrafyasında meydana gelen değişmelerin ve mahallileşmenin bir yanılması olup Dede Korkut'la ilgili birçok gerçeği de açıklamaktan uzaktır (Eyüboğlu, 2023c: 17).

Türk tarihi hakkında bilgi veren tarihi-arkeolojik-destani-efsanevi, neredeyse tüm kaynaklara göre, başta İskitler/Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Usunlar olmak üzere, Gök-Türkler, Türkişler, Uygurlar, Karluklar, Oğuzlar, Kıpçaklar ve Selçukluların, Osmanlıların, Akkoyunluların, Karakoyunluların ataları Orta Asya'da yaşamıştır; her ne kadar Dede Korkut Oğuznameleri'nin tarihi bir varyantı olan Dede Korkut Kitabı, Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında yazıya geçirilmiş olsa da, Dede Korkut Oğuznameleri'nin diğer birçok tarihi varyantı veya Dede Korkut hakkında bilgi veren tarihi kaynaklar, Camiu't-Tevarih, Tarih-i Abira Ulusu (Dört Ulus Tarihi), Nesaimü'l-mahabbe, Tarih-i Salır Baba, Şecere-i Terakime, Tuhfetü's-sürür, Yusuf-Ahmet Destanı, Dana Ata Oğuznamesi, Şeceretü't-Türkmaniye, Kazan Oğuznamesi, Sarık Halkının Tarihi, Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi gibi eserler Orta Asya'da yazılmıştır veya Orta Asya ile ilgilidir; Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok tarihi yer adı, Oğuz Eli, Türkistan, Amit Suyu, Karaçuk, Aladağ, Karadağ, Demirkapı, Gökçe Deniz vb. yerler ile Türkmen varyantındaki boyların ve Kazak Türklerindeki Korkut efsanelerindeki yer adlarının neredeyse tamamına yakını Orta Asya'dadır; günümüzde Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında yaşayan Dede Korkut varyantları oldukça az iken, Orta Asya'da, Türkmenlerde, Dede Korkut Oğuznameleri'nin tamamı, hatta daha da fazlası, yeni tespit edilmiş hikâyeler, rivayetler yaşamaya devam etmektedir; Dede Korkut Oğuznameleri'nin, Anadolu-Azerbaycan

coğrafyasında yaşayan az sayıdaki varyantı da, oldukça hikâyeleşmiş, masallaşmış bir şekilde yaşamaya devam ederken, Orta Asya'da, Türkmenlerde destani hikâye formunu neredeyse korumakta, Kazak Türklerinde, Alpamış örneğinde olduğu gibi, destan formunda da yaşamaya devam etmektedir; Korkut'un/Dede Korkut'un/Korkut Ata'nın kendisine ait bir anlatı, Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında neredeyse görülmezken, Türkmenlerde Korkut Ata'ya ait özel bir boy/hikâye dahi bulunmakta, Kazak Türkleri ve Başkurt Türkleri arasında, Korkut efsaneleri oldukça yaygın bir şekilde anlatılmaktadır ve Kazak Türkleri ve Başkurt Türkleri arasında çok sayıda kişi de kendi soyunu Korkut Ata'ya bağlayan şecerelere sahiptir; Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında, Dede Korkut'un kıl kopuzu ve ondan kalan musiki neredeyse görülmezken, Orta Asya'da, Kazak Türklerinde, Korkut'un kopuzu (kobız) ve küyleri (ezgileri, müziği) çok canlı bir şekilde, üstelik popüler kültürde de yaygın bir unsur olarak yaşamaya devam etmektedir. Bütün bu tarihi gerçekler, Dede Korkut Oğuznameleri'nin Türklerin anayurdu Orta Asya'da ortaya çıktığını açık bir şekilde ortaya koymakta, kanıtlamaktadır (Eyüboğlu, 2023c: 17-18).

Dede Korkut Destanları'nın gerçekte Türkistan'da/Orta Asya'da ortaya çıkmasına karşın, Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan coğrafyasına göçleriyle birlikte, eski yurttaki yer adlarını yeni yurttaki yerlere uyarlamalarının ve benzer tarihi olaylar yaşamalarının da etkisiyle, destanlar tarihi süreç içerisinde mahallileşmiş, bir süre sonra da destanların yeni yurttaki ortaya çıktığına inanılmaya başlanmıştır (Eyüboğlu, 2023c: 18).

Dede Korkut Destanları'nda, Dede Korkut'un türlü varyantlarında, Dede Korkut'la ilgili halk anlatılarında adı geçen yerlerin birçoğu, tarihi devirlerde, Türklerin yaşadığı coğrafyada gerçekten varolmuş, bazıları bugün de adı kullanılmakta olan yerlerdir ki, bu durum, destanların tarihi köklerine işaret etmektedir. Dede Korkut Destanları, Türklerin anayurdu Orta Asya'da ortaya çıktığı gibi, Türklerin, Selçuklular ve sonraki dönemlerde İran, Irak, Anadolu, Azerbaycan ve devamında göç ettiği Balkanlar'a kadar gelişiyile birlikte, bir taraftan eski yurttaki yer adları yeni yurtlardaki yer adlarına dönüşürken, Dede Korkut Destanları da yeni yurtlara uyum sağlamış, içerisindeki yer adları da yeni yurtlardaki yer adlarıyla harmanlanmış ve mahallileşmiştir. Bunun bir sonucu olarak Dede Korkut Destanları, bir taraftan Orta Asya'dan izler taşıdığı gibi, bir taraftan da Anadolu-Azerbaycan'dan izler taşımakta olup, bu bakımdan Dede Korkut, bugün kökleri eskiye dayanan, zengin, ihtişamlı bir kültüre sahip Türk milletinin birlik ve beraberliğinin sembolü, zengin bir kültürel mirasının ifadesi, insanlığın ortak değerlerine atıfta bulunan ve geniş Türk coğrafyasını bünyesinde taşıyan önemli bir değere ve zenginliğe sahiptir (Eyüboğlu, 2023c: 18).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Dede Korkut'ta az yer adının geğtiği boylardan biridir. Boyun coğrafyası, tarihi eskiliği ve olası mitolojik köklerinden dolayı, çok belirgin değildir. Destandaki önemli yerlerden biri Kazılık Dağı'dır. Kazılık Dağı, destanın gidişatında önemli bir rol üstlenmiş bir mekandır. Boğaç Han çıktığı av sırasında babası tarafından burada vurulmuş, annesi tarafından burada kurtarılmıştır. Özellikle Boğaç Han'ın annesinin, oğlunu yerde yaralı yatarken grdğinde, Kazılık Dağı'na kargışta bulunduğu soylama ve Boğaç Han'ın Kazılık Dağı'nın bir suçu olmadığını belirttiği soylama dkkat çekicidir. Bu soylamada Kazılık Dağı hakkında çeşitli bilgiler vardır. Kazılık Dağı, destanın en eski, orijinal unsurlarından biridir.

şecere-i Terakime'de, Korkut Ata döneminde Oğuzların coğrafı sınırları belirtilirken, "kiblesi Sayram ve Kazgurt dağı ve Karacık dağı" denmektedir (Eblgazi Bahadır Han, 1974: 56). Kazıgurt, aynı adla bilinen dağ ve kasabadır. Ahmed Yesevi'nin halifesi İsmail ve İşhak Ata'lar Kazıgurt'a mensuptu (Togan, 1982: 81). Dede Korkut'taki Kazgurd Dağları'nın kuzeydeki ucu kuzey İsficab'ı da içine alacak şekilde kuzeye doğru uzatılarak Talas Ala-Tau'ları ile Karaçuk Dağları arasına konursa, hem Oğuz yurdunun bu kısmı tamamlanmış olur hem de Manas Destanı'ndaki Kazgurd ile bir birlik meydana getirilmiş olur (Ögel, 1993: 154). Kazılık Dağı'nın adı Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda geçen bir bedduada (kargış) sık sık tekrarlanmaktadır. Hikâyenin tarih olarak eskiliği dikkate alınırsa buranın Orta Asya'daki tarihi Oğuz Eli ile ilgili olduğu fikrini güçlendirmektedir. şecere-i Terakime'de Oğuz Han'ın yirmi dört asıl oğlunun ardından adı verilen Karaçuk ve Kazıgurt adlı oğullar aslında Türk inanişinde yer bulan kutlu dağlardır (Bulduk, 2020: 13).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda ayrıca Bayındır Han'la ilgili yerlerde Aladağ'dan bahsedilir. Aladağlar Dede Korkut'taki birçok boyda geçen önemli dağlardan biridir. Aladağlar Orta Asya'da bugün de aynı adla bilinen dağ sistemidir. Tanrı Dağları'nın adıdır, kuzey ve batı kollarıdır.

Manas Destanı, Kırgızların milli destanıdır. Manas'ın yaşamı, esas olarak Talas nehrinin kaynaklarını oluşturan Talas Ala Dağları'nda geçmişti (Ögel, 1993: 496). Dede Korkut Kitabı'nda adı geçen Ala Dağ, Kazakistan'daki Alatau'dur (Margulan, 2000: 143). Dede Korkut'taki Ala Tağ (Tav)'ın adını taşıyan birak yer bulunmaktadır. Burasının Türkistan'da ungarya ile Balkaş Gölü havzasını ayıran Ala Dağ ile Batı Türkistan'ın kuzey doğusunda Isık Gl ile Alma Ata arasında uzanan dağların olabileceği düşünülmektedir (ztrk, 2012: 290-291).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki coğrafya, Orta Asya'da, Kazılık Dağı olduğu düşünülen Kazıgurt Dağı ve Aladağların (Tanrı Dağları) bulunduğu bölgedir. Destandaki mitolojik unsurlar, dağlık, ormanlık coğrafya dikkate alındığında, destanın tarihin derinliklerine uzanan en alt coğrafyası ise, Kazıgurt/Kazılık-Aladağlar (Tanrı Dağları), Altaylar, Güney Sibiryaya bölgeleri olabilir.

2.2. Üst Coğrafya

Şamil Allahverdi Cemşidov'un eserinde yazdığına göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda bahsedilen olayların mekânı belli değildir. Ancak burada Kazılık Dağı'ndan söz edilmiştir ki, bu dağı bazı araştırmacılar Kafkas ile aynılaştırmaktadır. Dede Korkut Boyları'ndan, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'larındaki olaylar kısmen Azerbaycan topraklarıyla ilgilidir (Cemşidov, 1990: 25-29).

Anadolu-Azerbaycan bölgesi ve Orta Asya, tarihi ve kültürel olarak olduğu gibi, coğrafi ve yer adları olarak da birbiriyle bağlıdır. Anadolu ve Azerbaycan'ın her bir köşesi Türkistan'ın/Orta Asya'nın hatıralarıyla doludur (Eyüboğlu, 2023c: 21).

Dede Korkut Destanları'nın bazılarında, üst coğrafya ile ilgili önemli bilgilerin olduğu kısımlar görülmektedir. Gerçekte destanların alt coğrafyası Orta Asya'ya ait olan bu yerler, Türklerin Anadolu-Azerbaycan coğrafyasına göç etmeleri ile yeni coğrafyalarına uyarlanmıştır. Türkistan'daki yer adlarının Anadolu-Azerbaycan'daki yer adlarına verilmesi de bunda etkili olmuştur. Dede Korkut Destanları'nın Hazar'ın batısı, Anadolu-Azerbaycan varyantı olan Dede Korkut Kitabı'nda üst coğrafyada Anadolu-Azerbaycan görülürken, Dede Korkut Destanları'nın Orta Asya, Türkmenistan varyantında ise üst coğrafyada yine Orta Asya vardır. Bu da destanların Anadolu-Azerbaycan varyantında, üst coğrafyasının sonradan destanlara uyarlandığını, anlatıların mahallileştiğini göstermektedir (Eyüboğlu, 2023c: 21).

3. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki Yer Adları

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki yer adları şunlardır: Aladağ, Dış Oğuz/Taş Oğuz, İç Oğuz, Karadağ, Kazılık Dağı, Oğuz Eli/Oğuz.

Aladağ: Dede Korkut Kitabı'nda Ala Dağ, Aladağ olarak geçmektedir (Gökyay, 1973: 332). Adı 7 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy (Gökyay, 1973: 332).

Üçler Bulduk'un çalışmasında belirttiğine göre, Dede Korkut'ta Aladağ, aynı zamanda Kazan Han'ın otağını kurduğu, divanının bulunduğu merkez durumundadır. Orta Asya'da Çungarya ve Balkaş Gölü havzasını ayıran bölgede ve Batı Türkistan'ın kuzey doğusunda Isıg Göl ile Almatı arasında uzanan Ala Dağlar vardır (Bulduk, 1997: 469).

Ali Duymaz'ın dediğine göre, Dede Korkut'ta Oğuz'un merkezi olan Bayındır Han'ın divanına ve dolayısıyla Salur Kazan'a ulaşmak, avlanmak, kanlu kafir illerine ulaşmak için aşılması gereken engellerden birisi Arku Bil, Ala Tağ veya Arkuru yatan Ala Tağ'dır. Arku Bil, Ala Tağ, Arkuru yatan Ala Tağ kavramları, özel isim olmaktan öte, farklı imla ve okunuşlarına karşın çok eskiden beri canlılığını koruyan bir kalıp sözdür. Bu anlamda çok eski devirlerde ve coğrafyalarda belirli bir dağı işaret etmiş olan bu söz, her yeni coğrafyaya adapte edilebilecek niteliktedir. Türklerin gittikleri yerlere yer adlarını da taşıyarak getirdiği, ayrıca pek çok yerde Kara Dağ, Ala Dağ gibi dağ adlarının bulunduğu dikkate alınır, bu adlardan hareketle Dede Korkut Hikâyeleri'ni veya en azından Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nu belirli bir coğrafya ve zamana bağlamak yanlış olur. Ayrıca bu konuda Divanü Lügat-it-Türk'te verilen bir bilgiyle de ilgili kurulabilir. Bu eserde Argu sözü hem iki dağ arası anlamında bir genel isim hem de Talas ile Balasagun arasında iki dağ arasında kalan kentlere verilen bir özel isimdir. Ayrıca bir Türk boyunun da adıdır. Ala Dağ adını taşıyan bir dağın da Talas havzasında bulunduğu dikkate alınır, hikâyelerde geçen arkuru ve ala tağ sözlerine yeni bir anlam verilebilir ki, bu husus, bu hikâyeyi Yakın Doğu devrine ait gören görüşler açısından önemli sayılmalıdır (Duymaz, 1999: 380-381).

Mehmet Yardımcı'nın dile getirdiğine göre, Dede Korkut'ta geçen ala sözü renk kavramı dışında ululuk, yücelik, yükseklik, görkemlilik anlamlarında da kullanılmıştır. Aladağ ifadesinde görkemli, ulu dağ anlamı vardır (Yardımcı, 2016: 1503).

Veysel Şahin'in çalışmasında belirttiğine göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda adı geçen kapalı-dar mekanlardan biri olan Ala Dağ, hikâyelerde dramatik aksiyonun tekrardan yükselmesi için kullanılan av mekanlarından biri olarak yer almaktadır. Ala Dağ, Oğuz beylerinin av avlamak ve erginleşen gençleri güçte sınamak için kullandıkları bir geçiş mekanıdır (Şahin, V., 2017: 12-13).

Dede Korkut'taki Aladağ, destanın alt coğrafyasında Orta Asya'dadır. Dede Korkut'ta adı geçen Aladağ, günümüzde de aynı adı taşıyan Aladağlar (Alatau/Alatav)'dır. Ala Dağlar, Orta Asya'da Tanrı Dağları'nın büyük bir kolunu oluşturan dağlar olup kuzey ve batı kolunda yer alırlar. Tarihi Türk coğrafyasında önemli bir yeri olan, Batı Türk coğrafyasının merkezi bölgelerinden biri olan Aladağlar, sadece Dede Korkut'ta değil, aynı zamanda diğer Türk sözlü

kültür ürünlerinde, destanlarında da önemli bir yere sahiptir. Türklerin yaşadığı geniş coğrafyada çok sayıda Aladağ vardır (Eyüboğlu, 2023: 58).

Dede Korkut'ta birçok boyda görülen Aladağ'ın adı Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy gibi mitolojik özellikleri baskın destanlarda geçmez. Bu durum bu anlatıların türüyle ilgili olduğu gibi, Aladağ'ın tarihi-coğrafi köklerinin de bir yansıması olsa gerektir.

Dış Oğuz/Taş Oğuz: Dede Korkut Kitabı'nda Taş-Oğuz olarak geçmektedir. Türkmen varyantında Daşoğuz, Dışoğuz olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 8 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, İç Oğuzla Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy. Türkmen varyantında adı 8 boyda geçer: İza Berilediren Nesilsiz, Törelî Beğ, Bamsım Birek, İmra, Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi, Oğuzların Melallaşmakı, Gorkutın Gabrı Kazılığı-I, Gorkutın Gabrı Kazılığı-II (Gökyay, 1973: 321, 329, 338; Erdem, 1998: 809).

İç Oğuz: Dede Korkut Kitabı'nda İç-Oğuz olarak geçmektedir. Türkmen varyantında İçoğuz olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 8 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, İç Oğuzla Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy. Türkmen varyantında adı 9 boyda geçer: İza Berilediren Nesilsiz, Törelî Beğ, Bamsım Birek, İmra, Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi, Oğuzların Melallaşmakı, İğdir, Gorkutın Gabrı Kazılığı-I, Gorkutın Gabrı Kazılığı-II (Gökyay, 1973: 325-335; Erdem, 1998: 810).

Karadağ: Dede Korkut Kitabı'nda Kara dağ, Kara dağlar olarak geçmektedir. Adı 11 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Gökyay, 1973: 236). Dede Korkut Kitabı'nda ayrıca Karacuk adı geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu (Gökyay, 1973: 335).

Zeki Velidi Togan, bugün Kazakistan'da Sir Derya'ya paralel bir şekilde uzanan Kara Tav sıradağlarının Dede Korkut'taki karşı yatan Kara dağ ya da Karacuk Dağ olduğunu

söylemiştir (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CIII-CIV). Zeki Velidi Togan'a göre, Oğuzlar ve liderleri Salur Kazan ve Kanturalı, Sir-Derya'nın kuzeyinde bulunan Kara-Dağ, yani Karacık-Dağı'nın sakinleriydi (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CLXX).

Faruk Sümer'in kaydettiğine göre, Karacuk, Sirderya boylarındaki, bugün Karatav (Karadağ) adıyla anılan ünlü sıra dağlardır. 11. yüzyılın Türk yazarı Kaşgarlı Mahmud, Karacuk'un Oğuz yurdu olduğunu açıkça söyleyerek haritasında da göstermiştir. Şecere-i Terakime'deki Türkmen rivayetlerinde de Karaçuk, Oğuzlar'ın yurduna ait yer adları arasında geçmektedir (Sümer, 1959: 408-409).

Orhan Şaik Gökyay'ın eserinde belirttiğine göre, Karacuk, Türkistan'da bir dağdır. Kara Tav/Karacuk, Türkistan'da Tanrı Dağları'nın kolları üzerindedir. Horasan ülkesinde Kuşanlar yurdu Belh'te bulunan Karacuk Dağı, Hazar Denizi doğusunda ve Kıpçakların oturduğu yerle Oğuz Elleri arasındadır ve Kaşgarlı Mahmud'un haritasında gösterilmiştir (Gökyay, 1973: 335-336).

Alkey Margulan'a göre, Oğuzname'de Kazan Han'ın sevdiği yerlerden biri Karaşık Dağı'dır ki, bir diğer adı da Karatav (Karadağ)'dır. Karatav (Karadağ), Firdevsi'nin Şehname destanında kuh hara şeklinde geçmektedir. Dede Korkut Destanları'nda adı geçen Karaşık kenti, tahmini olarak, Kazakistan'ın güney bölgesindeki Karatav (Karadağ)'ın güney cephesinde, eski Karnak kentinin yakınlarında bulunuyordu. Kazak destanlarında bu kent Kırk Kaleli Karaşık şeklinde olup çoğunlukla Karatav (Karadağ) ile birlikte anılmaktadır (Margulan, 2000: 143).

Emel Esin'in belirttiğine göre, Kengü-tarban'ın doğusundaki Kara-tau, Oğuz destanlarının Karacuk Dağı'dır (Esin, 1976: 86).

Şamil Allahverdi Cemşidov'a göre, Karaçuk adlı dağ vaktiyle Orta Asya'daydı. Ancak araştırmacıların dediği bütün Karaçuk'ların, Karacadağ ve Karadağ'ın Dede Korkut Kitabı'ndaki Karaçuk ile ne derece ilgili olduğunu söylemek zordur. Çünkü aslında ilgili Karaçuk Dağı, Azerbaycan'da, Karabağ mevkiindedir (Cemşidov, 1990: 34).

Dede Korkut'taki Kara Dağ/Karadağ/Karadağlar/Karaçuk, destanın alt coğrafyasında Orta Asya'dadır. Dede Korkut'ta adı geçen Kara Dağ/Karadağ/Karadağlar/Karaçuk, bugün de aynı adı taşıyan Karadağlar (Karatau/Karatav)'dır. Karadağlar/Karacuk bölgesinin Oğuzların/Türklerin hatıralarında ve onun destani bir yansıması olan Dede Korkut Destanları'nda önemli bir yere sahiptir. Dede Korkut Kara Dağ adı ayrıca cins adı olarak da kullanılmakta, belirli belirsiz birçok dağları da ifade etmektedir. Eski Türkler/Oğuzlar, tarihi

süreç içerisinde çeşitli coğrafyalara göç ettikçe ve yayıldıkça Kara Dağ'ın adını yeni yurtlarına da taşımışlardır.

Kazılık Dağı: Dede Korkut Kitabı'nda Kazılık, Kazılık Dağı olarak geçmektedir. Adı 6 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu. Adı Dede Korkut Kitabı'nın Giriş bölümünde de geçer (Gökyay, 1973: 336).

Muharrem Ergin'in eserinde yazdığına göre, Dede Korkut'taki Oğuz ülkesi açık ve belirli değildir, hayalidir. Kazılık tağı, Kara tağ, Karaçuk, Türkistan gibi adlar Oğuzların Maveraünnehir'deki eski yurtlarıyla ilgilidir. Dede Korkut'taki sözde Oğuz ülkesinin, adıyla geçen tek doğa parçası Kazılık Dağı'dır ki, Oğuzların Sırderya dolaylarındaki eski yurdundadır (Ergin, 1989: 52-55).

Faruk Sümer'in belirttiğine göre, Kazgurd, Oğuzlar'ın yurtlarındaki ünlü dağlardan birisidir. Sırderya boylarındaki Karaçuk, yani bugünkü Karatav sıra dağlarının bir kısmı olmalıdır (Sümer, 1959: 366).

Bahaeddin Ögel'in eserinde dediğine göre, Zeki Velidi Togan'ın Kazgurd'u Taşkent'in kuzeyindeki dağlar olarak belirtmesi isabetlidir. Ancak Kazgurd Dağları'nın kuzeyde ucu kuzey İsficab'ı da içine alacak şekilde kuzeye uzatılır, Talas Ala-Tau'ları ile Karaçuk Dağları arasına konursa, hem Oğuz yurdunun bu kısmı tamamlanmış olur hem de Manas Destanı'ndaki Kazgurd ile birlik sağlanmış olur (Ögel, 1993: 154).

Alkey Margulan'ın dediğine göre, Dede Korkut Destanları'nda geçen yerlerden Kazılık bugünkü Kazakistan'dadır. Kazılık adı, Manas Destanı'nda da geçmektedir. Kazakistan'da, Çimkent ilinde, kutsal bir yer olarak görülen Kazıgurt Mağarası vardır (Margulan, 2000: 142-143).

Saadettin Gömeç'in kaydettiğine göre, Kazılık Dağı, bugünkü Türkistan'da, Güney Kazakistan bölgesinde küçük bir dağdır, Tanrı Dağları'nın batıya doğru uzanan kollarından biridir. Manas Destanı'nda da geçmesi bunu doğrular niteliktedir (Gömeç, 2009: 212).

Orhan Güdek'in çalışmasında dile getirdiğine göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Boğaç Han'ın vurulduğu dağ olan Kazılık Dağı "Kışta yazda karı buzu erimeyen Kazılık Dağı" şeklinde tanıtılmıştır. Boğaç Han'ın anasının, oğlunu yerde yatarken görüp öldüğünü sanıp Kazılık Dağı'na feryat ederek beddua etmesi doğanın Türkler arasında canlı bir insan gibi algılandığını gösterebilir. Bu sırada söylenen sözler, tehlikenin ve güvenliğin doğayla doğrudan ilişkili olduğunu anlatmakta ve Türklerin doğayla içli dışlı olan yaşam biçimini

yansıtmaktadır. Oğlunun yaşadığını gören ve Kazılık Dağı'nın bir suçu olmadığını anlayan Boğaç Han'ın anası, kendi sütü ile Kazılık Dağı'nın bağrından toplanan dağ çiçeklerini karıştırmış, böylece yapılan merhem ile oğlunu iyileştirmiştir (Güdek, 2007: 30-39).

Veysel Şahin'in çalışmasında kaydettiğine göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda dar ve yutucu mekân özelliği gösteren Kazılı Dağı, Boğaç Han'ın yaralandığı, ölüme terk edildiği bir yer olarak görülmektedir. Boğaç Han'ın Kazılı Dağı'nda bir derenin içine düşmesi, onun yaralarını deşmek için karga ve kuzgunların üzerine konmaya çalışmaları, Kazılı Dağının dar ve yutucu bir mekân olduğunu göstermektedir. Kahramanın vurularak pusuya düşürülmesi de mekanın yutuculuğunu yansıtmaktadır (Şahin, V., 2009: 2124-2125).

Aysuda Şahin'in dile getirdiğine göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda yaz kış karı erimeyen Kazılık Dağı, anne için hayat gücünü (dağ çiçeği) içinde barındırdığı için yaşamın kaynağıdır. Boyda anne, oğlunu kurtarmak için elinden geleni yapmaktadır. Oğluna ilaç olacak dağ çiçeğinin bulunduğu Kazılık Dağı, soyun devamını sağlayacak kutsal bir mekandır (Şahin, A. 2017: 62).

Ali Akar'ın çalışmasında dile getirdiğine göre, eski Türk inanç sisteminde kutsal sayılan Ötüken dağı gibi, Dede Korkut'ta da Kazılık dağı vardır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda dağ, "göğsü güzel koca dağ" olarak nitelenmiştir (Akar, 2019: 82).

Dede Korkut'taki Kazılık Dağı, destanın alt coğrafyasında Orta Asya'dadır. Dede Korkut'taki Karadağlar ve Aladağlar, bugün Kazakistan ve Kırgızistan sınırları içerisinde yer almaktadır, Tanrı Dağları'nın bir kolu ve uzantısıdır. Kazılık Dağı'nın ise bugünkü Kazgurt Dağı olduğu düşünülmektedir ve yine bu bölgede yer almaktadır. Kazılık Koca'nın adı dolayısıyla Kazılık adı Türkmenistan varyantında da geçmektedir. Dede Korkut'ta Kazılık at ifadesi de geçmektedir. Kazılık adı, çeşitli Türk destanlarında, efsanelerinde, folklor ürünlerinde de geçmektedir (Eyüboğlu, 2023b: 126).

Oğuz Eli/Oğuz: Dede Korkut Kitabı'nda Oğuz, Oğuz Eli, Oğuz Elleri, Oğuz Kavmi, İç Oğuz, Taş Oğuz olarak geçmektedir. Türkmen varyantında Oğuz, İç Oğuz, Daş Oğuz, Dış Oğuz olarak geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı 12 boyun tamamında geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy. Türkmen varyantında adı 9 boyda geçer: Iza Berilediren Nesilsiz, Törelî Beğ, Bamsım Birek,

Imra, Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi, Oğuzların Melallaşmakı, İğdir, Gorkutın Gabrı Kazılığı-I, Gorkutın Gabrı Kazılığı-II (Gökyay, 1973: 328-338; Erdem, 1998: 809-811).

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut kahramanları Oğuz Eli'ne mensupturlar. Oğuzlar, hikayelerde çoğu kez kalın (kalabalık, güçlü), bazen de kanlı (ihtimal savaşçı ya da öcünü alan) sözleriyle nitelenmektedir (Sümer, 1972: 391).

Orhan Şaik Gökyay'ın eserinde bahsettiğine göre, Oğuzname'de, Oğuz Han'ın yurdunu üçer üçer altı oğlu arasında bölüştürmesinden sonra Oğuzlar Boz-Ok ve Üç-Ok diye adlandırılmıştır. Dede Korkut'ta ise İç-Oğuz'dan Üç-Oklar, Taş (Dış)-Oğuz'dan Boz-Oklar anlaşılmaktadır (Gökyay, 1973: LXXXVIII).

Mehmet Fahrettin Kırzioğlu'na göre, İslam coğrafyacılarının Ermeniyye dedikleri bölge ile Arran ve Azerbaycan memleketlerinin bütünü Oğuz ili içindeydi; Oğuz İli ifadesi ise Gence-Bayburt-Nahcevan-Karadeniz ve Ahıska-Van Gölü arasındaki bölgeyi içeriyordu (Kırzioğlu'ndan aktaran Gökyay, 1973: XC).

Şamil Allahverdi Cemşidov'un dile getirdiğine göre, Dede Korkut'ta Oğuzların yurdu, yerleştikleri saha Oğuz, İç Oğuz, Dış Oğuz, Oğuz Elleri şeklinde gösterilmiştir. Adı geçen diğer sınır dışındaki yerlere onlar tesadüfi olarak düşerler ya ava çıkarlar ya da oradan geçerler. Herhangi bir sefere çıksalar veya herhangi bir dövüşe girseler de kahramanlar yine geriye dönüp, Oğuz'a gelirler. Bazı araştırmacılar Dede Korkut Kitabı'ndaki coğrafi saha olan Oğuz'u, ya da Oğuz Eli'ni daha çok Anadolu'da göstermeye çalışmaktadırlar. Aslında ise burada tasvir edilen Oğuz Elleri ya yeni ya da eski adlarıyla Azerbaycan topraklarında vardır (Cemşidov, 1990: 29-33). Yine Şamil Cemşidov'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda tasvir edilen coğrafi muhitle ilgili olarak, Oğuz'un esasen coğrafi olarak kullanıldığı görölmektedir. Bu coğrafi adlar destanda ayrı ayrı boylarda İç oğuz, Daş oğuz, Oğuz, Kalın oğuz, Oğuz elleri şeklinde geçmektedir (Cemşidov, 2004: 117).

Dede Korkut'taki İç Oğuz ve Dış Oğuz kavramları hikayelere göre değişmektedir. Çünkü Dede Korkut Hikayeleri, tarihin farklı dönemlerine aittir. Tarihi süreç içerisinde, Türk kabile federasyonlarının değişmesi, federasyona çeşitli boyların girip çıkması, devletin büyüme ve küçülmesi, sınırların genişlemesi ve daralması, sosyal, ekonomik, politik, askeri gelişmeler, göçebeliğe bağlı olarak kavimlerin yer değiştirmesi vb. gibi nedenlerle, Türk tarihinin destani-hikayevi bir yansıması olan Dede Korkut'ta da İç Oğuz ve Dış Oğuz ifadeleri hikâyeye göre değişmektedir. Bazı hikayelerde İç Oğuz ve Dış Oğuz kavramları da belirgin olmayıp, hikâyeye sonradan uyarlanmıştır. Dede Korkut'taki İç Oğuz ve Dış Oğuz kavramları hakimiyeti elde tutan tarafa göre değişmektedir, hangi taraf iktidarı elde tutuyorsa, o taraf İç Oğuz olarak

merkeze konmuştur. Çoğu zaman İç Oğuz ve Dış Oğuz, Batı Göktürklerini oluşturan On-Okların, batıdaki Nu-she-pi ve doğudaki Tu-lu boylarıdır. Ancak bazı hikayelerde İç Oğuz, Batı Göktürklerini, Dış Oğuz ise Doğu Göktürklerini ifade etmektedir. Bu nedenle İç Oğuz ve Dış Oğuz ifadeleri hikâyeye, hatta aynı hikayenin alt ve üst tabakalarına göre değişebilmektedir (Eyüboğlu, 2019: 380-381).

Sonuç

Coğrafya insanların görünüşünü, beslenmelerini, giyimlerini, barınmalarını, tarihini, kültürünü, inanışlarını etkilemiştir. Bu durum Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'taki Oğuzların yaşamı bozkır kültürünün, göçebelere/konar-göçerlerin yaşamıdır.

Dede Korkut Destanları, bir taraftan Orta Asya'dan, Avrasya'dan, bir taraftan da Anadolu-Azerbaycan'dan izler taşımaktadır. Bu açıdan geniş Türk coğrafyasını içerisinde barındırmaktadır.

Dede Korkut'ta birçok zaman ve mekân vardır. Dede Korkut Kitabı'ndaki yer adlarında üst tabakada Anadolu-Azerbaycan, alt tabakada Orta Asya, geniş Avrasya coğrafyası görülse de Orta Asya'da yazılmış veya Orta Asya ile ilgili tarihi kaynaklarda alt tabakada da, üst tabakada da Orta Asya coğrafyası görülmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun konusu, baba-oğul arasında geçen bir taht ve nüfuz mücadelesidir. Boyda bir hanedan içerisindeki belli çıkar gruplarının yönlendirmeye çalıştığı, taht sahibi ile taht varisi arasındaki bir mücadele anlatılmaktadır. Destanın çok daha eski efsanevi-mitolojik-şamanistik kökleri olabilir. Destanın başkahramanı Boğaç Han'dır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka vardır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka şu tabakalardan oluşmaktadır: 1) En Eski Devirler Tabakası, 2) İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, 3) Göktürk-Türgiş Tabakası, 4) Oğuz Tabakası. Boyun coğrafyası bu tabakalardan izler taşımaktadır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nun Iza Berilediren Nesilsiz adlı bir Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, bu boyun Oğuzlarının Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Boyda yer alan çeşitli motifler, boyun varyantları ve ilişkili anlatılar geniş bir coğrafyada görülmektedir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Dede Korkut'ta az yer adının geçtiği boylardan biridir. Boyda İç Oğuz-Dış Oğuz kavramlarının önemli bir işlevi yoktur, destandaki Oğuz Eli adeta boşlukta kalmıştır. Boyun coğrafyası, tarihi eskiliğinden, olası mitolojik köklerinden dolayı çok belirgin değildir. Boydaki coğrafya, Orta Asya'da, Kazılık Dağı olduğu düşünülen

Kazıgurt Dağı ve Aladağların bulunduğu bölgedir. Destandaki mitolojik unsurlar, dağlık, ormanlık coğrafya göz önünde bulundurulduğunda, destanın en alt coğrafyası Kazıgurt/Kazılık-Aladağlar, Altaylar, Güney Sibirya bölgeleri olabilir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda Aladağ, Dış Oğuz/Taş Oğuz, İç Oğuz, Karadağ, Kazılık Dağı, Oğuz Eli/Oğuz yer adları geçmektedir.

Kaynakça

- Abdulla, K. (2015). Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Agacanov, S. G. (2015). Oğuzlar. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Akar, A. (2019). Bir Milli Kültür Değeri Olarak Dede Korkut Oğuznâmeleri. Nefes, (35), 76-83.
- Akgül, Y. (1996). "Dede Korkut Oğuznamelerinin Dresten El Yazması Türkmen-Çovdur Varyantları "Nesilsizlik" ve "Ad Koyma" Motiflerinin Türkmen Halk Destanlarındaki Yeri", Bilig, S. 3, s. 129-137.
- Akkoyun Koç, T. (2020). Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi ve Kültürel Kimliğin Öğretimi. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Arvas, A. (2008). Kitab-ı Dedem Korkut Poetikasının Bazı Sorunları Üzerine (Boğaç Han Hikayesi Örneği). Turkish Studies, Volume 3/2 (Spring 2008), 43-63.
- Atsız, H. N. (2016). "Türk Destanını Sınıflandırma Tecrübesi", İslamiyet Öncesi Türk Destanları (İncelemeler - Metinler), haz. Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat. s. 52-55.
- Bayat, F. (2016). Mitten Tarihe, Sözdten Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Boratav, P. N. (1958). "Dede Korkut Hikayelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi", Türkiyat Mecmuası, C. XIII, S. 48, s. 31-62.
- Bulduk, Ü. (1996). "Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar", I. Milli Kafkasya Sempozyumu, Kars, 25-29 Ekim 1995; Ankara Ü. DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 29, s. 247-251.
- Bulduk, Ü. (1997). Dede Korkut Destanları'nda Ortak Kültür Unsuru Olarak Yaşatılan Coğrafya. Türkiye Günlüğü, Türk Dünyası özel sayısı I, yıl 3, sayı 15, s. 466-470.
- Bulduk, Ü. (2020). "Dede Korkut'ta Geçen Oğuz Elleri", Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/Sözünde Çalıştayı (Bayburt 22 Temmuz 2019) Bildiriler Kitabı, ed. Üçler Bulduk ve Selma Köseoğlu. Bayburt: KUDAKA. s. 11-18.
- Buldur, A. D. ve Meydan, A. ve Güngör, Ş. (2016). "Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası", Journal of Social Sciences, 15 (3), s. 925-947.

- Cemşidov, Ş. A. (1990). *Kitab-ı Dede Korkud. Akt. Üçler Bulduk*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Cemşidov, Ş. (2004). “Dede Qorqud Kitabı”nda Coğrafi Mühit, Dede Qorqud Dünyası. *Meqaleler*. Bakı: “Önder Neşriyyat”. s. 109-124.
- Çetinkaya, G. (2013). *Dede Korkut Hikayelerinde Sembol Olarak Meydan*. *Milli Folklor*, (98), 73-86.
- Çetinkaya, G. (2015). *Dede Korkut Hikâyeleri’nde Semboller*. Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Duymaz, A. (1996). “Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpı: Salur Kazan”, *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.
- Duymaz, A. (1999). “Kanturalı Boyundaki Bazı Motif ve Unsurlar Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 8, 360-386.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.
- Ercilasun, A. B. (1994). “Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler”, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988*, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.
- Ercilasun, A. B. (2000). “Dede Korkut’taki Olayların Zamanı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni* (Ankara, 19-21 Ekim 1999) *Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.
- Ercilasun, A. B. (2002). “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, M. (2005). “Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Esin, E. (1976). “Fârâbî’yi Yetiştiren Kengeres Türk Muhitinin Kültür ve Sanatı”, *İstanbul Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, S. 3-4, s. 81-139.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

- Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Salur Kazan Üzerine Bir Değerlendirme. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 87-145.
- Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut'taki Bayındır Han Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (22), 275-315.
- Eyüboğlu, D. C. (2022c). Dede Korkut'taki Boğaç Han. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER)*, 7 (1), 87-102.
- Eyüboğlu, D. C. (2023). Dede Korkut'taki Aladağ. *Anasay*, (26), 39-63.
- Eyüboğlu, D. C. (2023b). Dede Korkut'taki Kazılık Dağı. *Düşünce Dünyasında Türkiiz*, 14 (65), 91-132.
- Eyüboğlu, D. C. (2023c). Dede Korkut'taki Türkistan. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 1-28.
- Eyüboğlu, D. C. (2024). *Dede Korkut Destanları*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Genç, R. (2000). "Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut'taki Olayların Zamanı Üzerine", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 169-174.
- Gökalp, Z. (2016). *Türk Töresi*. Haz. Halil İbrahim Şahin. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gömeç, S. (2009). "Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 4 (2009), s. 210-217.
- Gömeç, S. (2010). "Boğaç Han Hikâyesinin Kırgız-Hakaslardaki Bir Yansıması", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 184, s. 217-228.
- Güdek, O. (2007). "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı"ndaki Bazı Motifler: Tabiat At Kırk Ak ve Kara Su. *Folklor, Halkbilim Dergisi*, 6(65), 30-39.
- Hacıyev, T. (1999). *Dede Qorqud: Dilimiz, Düşüncemiz*. Bakı: Yeni Neşrler Evi, "Elm" Neşriyyatı.
- Heyet, C. (2004). "Dede Gorgud Destanlarının Tarihine Bir Bahış", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1998/II*, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 77-81.
- Hüseyinoğlu, A. Ş. (1998). "Əmin Abid ve "Kitabı-Dədə Qorqud" Haqqında", *Milli Folklor*, S. 38, s. 46-51.
- Iskakov, B. ve İbrayev, Ş. (2000). "Korkıt Ata Kitabı", akt. Dinara Düysebayeva, Kazakistan'da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 285-332.

- Jirmunskiy, V. M. (1961). "Sirderya Boyunda Oğuzlara Dair İzler", çev. İsmail Kaynak, *Belleten*, XXV/99, s. 471-483.
- Jirmunskiy, V. M. (1961b). "Kitabı Korkud" ve Oğuz Destanı Geleneği", çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 100, s. 609-629.
- Kakhniashvili, G. ve Özel, H. (2016). "Dede Korkut Destanlarında Oğuzların Düşmanları Kimlerdi?", III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 3. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 1111-1115.
- Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Kırman, Ü. (2004). *Dede Korkut Anlatılarının Karşıtlıklar Kuramına Göre Çözümlemesi ve Bu Kuramın Anlatı Öğretiminde Kullanımı*. Yayımlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Konıratbayev, A. (2000). "Korkut Ata Hakkında", akt. Dinara Düysebayeva, Kazakistan'da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.
- Korkmaz, Z. (2006). "Dede Korkut Hikayelerinde İnsan ve Doğa", *Türk Dili*, S. 657, s. 250-257.
- Margulan, A. (2000). "Korkut: Efsane ve Hakikat", akt. Banu Muhyayeva, Kazakistan'da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, A. (2012). *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Pirverdioğlu, A. (2000). "Dede Korkut ve Şamanizm", Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 293-299.
- Seferli, G. (2011). "Akademisyen Hamit Araslı ve "Kitab-ı Dede Korkut", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi (Azerbaycan Özel Sayısı)*, S. 2011/1, s. 86-93.
- Seydimbek, A. (2000). "Korkut Ata Efsaneleri", akt. Dinara Düysebayeva, Kazakistan'da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 49-95.
- Sümer, F. (1959). "Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyetde Eserler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

- Şahin, A. (2017). Dede Korkut Hikâyeleri'nde Yapı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Şahin, V. (2009). Boğaç Han Hikâyesinin Anlatı Düzlemindeki Görünümü. *Turkish Studies*, 4 (8), 2099-2128.
- Şahin, V. (2017). 'Dede Korkut Hikayeleri'nde Mekan Algısı ve Kurgusu. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 8, s. 1-49.
- Şen, M. (2003). "Tepegöz Hikâyesi ile Polyphemos Efsanesi Arasındaki Anlayış Farkı", *Türk Dili*, S. 618, s. 602-611.
- Şen, C. (2018). Dede Korkut Anlatıları'nda Büyülü Gerçekçilik. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Şişman, B. (1998). "Kazakistan'da "Korkut Ata" İle İlgili Söylenceler", *Millî Folklor*, S. 37, s. 51-53.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Üçüncü, K. (2015). "Türk Sözlü Kültür Geleneği Perspektifinden Dede Korkut Metinlerinin Görünümü", *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu* (Bayburt, 21-22 Mayıs 2015) Tebliğler, edit. Fatih Yalçın ve Kürşad Kara. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları. s. 33-37.
- Yardımcı, M. (2016). "Dede Korkut'taki Halk Kültürü Değerlerinin Zile ve Zile'nin Bacul, İğdir, Alayurt, Salur, Ağcakeçili, Gibi Türkmen Köylerindeki Canlı İzleri", III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 3. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 1499-1506.